

LUND UNIVERSITY

När välfärden krackelerar : berättelser om hur det är att leva utan arbete

Jönsson, Leif Roland

2003

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jönsson, L. R. (2003). *När välfärden krackelerar : berättelser om hur det är att leva utan arbete*. (Working paper-serien). Lunds universitet : Socialhögskolan. <http://www.soch.lu.se/wpaper/PDF/WP2003-1.pdf>

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

NÄR VÄLFÄRDEN KRACKELERAR

– BERÄTTELSE OM HUR DET ÄR ATT LEVA UTAN ARBETE ¹

Av

Leif R Jönsson Fil lic

e-mail leif.r.joensson@uvm.helsingborg.se

Forskaravdelningen, Socialhögskolan, Lunds universitet
Box 23, 221 00 Lund

Working-paper serien 2003:1

ISBN 91-89604-20-2

¹TACKNOT: Jag har flera att tacka för benägen hjälp med att strukturera och förbättra innehållet i denna artikel. Marina KalanderBlomqvist hjälpte mig med att sortera och strukturera intervjumaterialet, Anders Persson bidrog med termen "beroendehierarki", Claes Levin och Anna Meeuwisse har bidragit med konstruktiva förslag liksom flera andra ej nämnda men för den skull inte glömda.

INLEDNING

Jag sitter tillsammans med Lisa i hennes kök. Hon har förberett mitt besök med att laga kaffe som hon bjuder på. Lisa är en långtidsarbetslös ensamstående flerbarnsmamma och jag är där för att intervjua henne. Det var Lisas eget förslag att vi skulle träffas hemma hos henne. Hon berättar för mig att hon nyligen börjat på en kurs för arbetslösa. Hon hoppas mycket på att den skall leda till jobb. Hon är lycklig över att kunna gå på utbildningen, men är samtidigt lite orolig för att det skall bli för krävande eftersom hon har bara grundskola i botten och flera barn att ta hand om. Lisa säger att hon ångrar att hon inte sökte vidare efter grundskolan. ”Har du ingen yrkesutbildning så är du ju ingenting där ute... Vi satt och diskuterade sådana erfarenheter på kursen, som jag går. Jag sa att det känns som om jag är som en fantom. Jag har alltså inget ansikte utåt.” Den första fråga som man får när man träffar nya människor är att de frågar vad man sysslar med, säger hon, och tillägger att om man bara är en mamma så är man ingenting i andras ögon.

Nej, man ska ha ett yrke. Man skall vara någonting. Nej, så det mesta av min tid har jag varit arbetslös. Jag har ingen identitet i samhället. Jag är bara en i mängden som inte syns. Det finns doktorer, det finns socialsekreterare, det finns advokater, poliser, sophämtare och renhållningsskötare, lokalvårdare, men jag är ingenting av allt det där. Jag har inget som jag sysslar med som gör att jag kan säga när jag är på arbetsförmedlingen: ’Det här kan jag.’ Det finns inget sådant. Jag känner liksom – vad är jag? Var skall jag passa in? Man har liksom inte hittat sin plats, och även, tror jag, att de som kanske har en yrkesutbildning och kanske inte får något jobb inom det som de är utbildade för, när de har gått [arbetslösa] en längre tid, så kanske även deras självkänsla rubbas lite, och frågar ’vad skall jag göra?’. De får kanske börja omskola sig. Det är precis som om mattan rycks bort under en. Så känns det när man varit arbetslös, i alla fall en längre tid. Man tappar sin identitet, sin plats. Vad skall jag göra? Var skall jag vara någonstans?

Det Lisa säger ger en vink om att arbetet har betydelse för självkänslan och upplevelsen av det egna jaget och att arbetet skapar identitet och social samhörighet. Hon beskriver också med skärpa den vilshenhet som kan följa i arbetslöshetens spår och hur självbilden påverkas av långvarig arbetslöshet. Till sist frågar hon sig: Vem är jag egentligen?

I detta citat och i Lisas andra berättelser, liksom i de övriga intervjuades berättelser, tydliggörs sådana upplevelser som med en vid definition skulle kunna sammanfattas under temat ”sociala konsekvenser av arbetslöshet”. Det är också detta som är uppsatsens huvudinriktning, nämligen: När långtidsarbetslösa själva berättar om de sociala konsekvenserna av sin arbetslöshet – vad är det då som de berättar om? Uppsatsen har en *explorativ* ansats, dvs. jag är snarare ute efter att hitta nya uppslag och försöka förstå vad sociala konsekvenser egentligen är för de arbetslösa, än att analysera och förklara.

Syfte

Tidigare kvantitativa studier har visat hur ekonomiska påfrestningar påverkar hälsa och välbefinnande och kan leda till skamgörande erfarenheter (se t.ex. Rantakeisu, m.fl. 1997; Starrin, m.fl. 1998b; Jönsson & Starrin, 2000). I dessa studier har använts färdiga frågor och med givna svarsalternativ, som respondenterna fått ta ställning till. I denna studie har jag istället intresserat mig för att ta reda på *hur* och *vad* människor berättar om när de berättar om sociala konsekvenser av arbetslöshet och när frågorna inte är så styrande och svarsalternativen givna.

Syftet med denna studie är således att med hjälp av kvalitativa intervjuer söka lyfta fram arbetslösas berättelser och egna tolkningar av den verklighet som de lever i. Som bakgrund och underton ligger dock frågan om hur ekonomiska svårigheter i samband med arbetslöshet, upplevelser av skam² samt hur självförtroende och självbild kan tänkas påverkas av långvarig arbetslöshet och bidragsberoende.

² Janlert (2000:229) definierar skam enligt följande: ”[En] grupp av emotioner som omfattar hela skalan från socialt obehag och mild förlägenhet till intensiva känslor som förödmjukelse och förnedring. Karakteristiskt för skamkänslan är att den innefattar det egna jaget i förhållande till andra. Skam har således att göra med karaktären hos de sociala banden mellan människor och skamkänslor är i grunden ett uttryck för hotade sociala band. *Stolthet* – ett uttryck för säkra sociala band, som kännetecknas av ömsesidig respekt och aktning – kan ses som skammens motpol. Känslor av skam eller stolthet är tecken på de sociala bandens kvalitet, om de är ansträngda eller trygga.”

Undersökningen har vidare centrerats runt följande frågeställningar: Hur påverkas privatekonomin av långtidsarbetslöshet? Hur bemästrar man ekonomiska problem? Hur påverkar en försämrad privatekonomisk situation vardagsliv, självbild och välbefinnande hos de arbetslösa? Har man erfarenheter av skamgörande³ situationer och händelser som kan relateras till arbetslösheten? Vilka samband finns mellan ekonomiska svårigheter och skamgörande erfarenheter?

I det första avsnittet presenteras några olika perspektiv på forskning om arbetslöshet. Därefter presenteras en teoretisk referensram för studien och sedan redogörs för urval av informanter och undersökningsmetoden. De arbetslösa har sedan ordet och i den avslutande diskussion återtar jag ordet.

Några perspektiv på forskning om arbetslöshet

Arbetslöshetens konsekvenser har studerats i stor omfattning av forskare sedan i början av 1930-talet. Gemensamt för undersökningarna under denna period är att de i huvudsak baseras på kvalitativa data. Beskrivningarna av arbetslöshetens konsekvenser är ofta mycket täta och läsaren kommer nära in på människorna i undersökningarna. De empiriska framställningarna står för sig själva och forskarna har intresserat sig mer för att beskriva hur de arbetslösa upplevde sin situation än att skapa teorier om arbetslöshetens konsekvenser. Det kanske mest uppseendeväckande i forskningsrapporterna från denna period är beskrivningarna av det ekonomiska armod som drabbade de arbetslösa och deras familjer, men också hur arbetslösheten i många fall gav upphov till ohälsa och psykiskt lidande (se t.ex. Jahoda, 1933/1971; Bakke, 1933, 1940; Zawadski & Lazarsfelds, 1935; Eisenberger & Lazarsfelds, 1938; Komarovsky, 1940/1971).

Enligt Fryer (1992) återspeglar den ”moderna” forskningen⁴ fynden från 1930-talet, dvs. att det psykiska välbefinnandet påverkas negativt av arbetslöshet och att arbetslösa i allmänhet mår sämre än de som har arbete. I en forskningsöversikt redogör Warr m.fl. (1988) för undersökningsresultaten från en del brittiska studier. Dessa studier visade bl.a. att det psykiska välbefinnandet är lägre bland de arbetslösa än bland dem som har arbete. Självförtroendet påverkades negativt av arbetslösheten och avsaknaden av socialt stöd hade negativa effekter på deras hälsa. Flera svenska studier har senare kommit fram till liknande resultat (se t.ex. Starrin & Larsson, 1987; Janlert, 1991; Hallsten, 1999; Starrin, m.fl. 1998, 1999; Strandh, 1999).

Det har också visat sig att människor använder sig av en mängd olika strategier för att klara av ekonomiska motgångar. Man tar av besparingar, minskar utgifterna, lånar av släkt, vänner eller andra, säljer ägodelar, byter bostad och idkar byteshandel (se t.ex. Jönsson & Starrin, 1999). Det sätt varpå människor värderar och tolkar ekonomiska förhållanden i samhället har också betydelse för hur de tar ekonomiska motgångar. Ju högre värde man tillmäter pengar och arbete desto mer lider man av en förlust av dessa (Warr, m.fl., 1998).

Den ”moderna” forskningen har, till skillnad från 1930-talets, dominerats av kvantitativa enkät- eller registerbaserade undersökningar och olika försök att skapa teorier kring arbetslösheten. De vanligaste ansatserna handlar om ekonomiska och psykosociala konsekvenser och i stor utsträckning har undersökningarna handlat om mäns upplevelser av arbetslösheten (se t.ex. Lenkerd, 1995; Fryer, 1992, 1997; Hammarström & Janlert, 1997; Halvorsen, 1999; Strandh, 2000; Ezzy, 2001).

Fryer (1992, 1997) menar att tiden är mogen för att lyfta fram värdet med deskriptivt fältarbete och andra kvalitativa metoder när det gäller undersökningar av arbetslöshetens konsekvenser. Ezzy (2001:3) skriver i sin studie *Narrative Unemployment* att ”A qualitative methodology is the most appropriate for investigating these issues.”, dvs. när det gäller att undersöka människors erfarenheter av arbetslöshetens konsekvenser. I en artikel *Reflections on Marienthal and after* skriver Marie Jahoda (1992:337) att metodologiskt kan man alltså lära sig något av Marienthalstudien. Hon menar att sociologiskt fältarbete har en viktig funktion vid arbetslöshetsstudier.

This is not to say, of course, that fieldwork is always the best method in modern research on unemployment, only the most neglected. Depending on central research questions

³ Begreppet skamgörande erfarenheter omfattar sådana tilldragelser där den arbetslöse blir (eller upplever sig bli) förringad och nedvärderad i samspelet med andra människor eller sociala institutioner. Den känsla som framkallas är skam och de arbetslösa beskriver sina skamupplevelser på olika sätt.

⁴ Med ”modern” avses här den forskning som härrör från slutet av 1970-talet och framåt, se Gallie & Pugam, 2002).

other approaches are indicated, yielding more precise results. They could, however, in their presentation, aim to combine some of the assets of fieldwork with their analyses. In some reports on modern studies it is hard to realize that the unemployed are human-beings; they are dissolved into variables suitable for entry into regression analyses and ANOVAS.

Men ännu tio år senare har få studier som bygger på sociologiskt fältarbete och andra kvalitativa metoder realiserats åtminstone i vårt land. Inom svensk arbetslöshetsforskning dominerar fortfarande kvantitativa undersökningar baserade på register- eller enkätdata (se t.ex. Strandh, 2000).

De undersökningar som jag hittills medverkat i kan, i varje fall delvis, hänföras till den dominerande enkät- och registerstudietraditionen (se t.ex. Starrin & Jönsson, 1998; Jönsson & Starrin, 1999; Jönsson & Starrin, 2000). Därför är föreliggande studie en ansats för att bredda min egen kunskapsbas och ett försök att bidra med vetande om arbetslöshetens konsekvenser, som bygger på kvalitativ data med utgångspunkt i arbetslösas *egna berättelser* om hur de upplever och tolkar sin situation.

TEORETISK REFERENSRAM

Begreppen ekonomisk påfrestning och skamgörande erfarenheter, som utgör grunden för studiens bärande tema har härletts från ekonomi-skam modellen. Bengt Starrin och hans medarbetare vid universitetet i Karlstad utvecklade modellen i syfte att söka bidra till en fördjupad förståelse av varför en del drabbas hårt av arbetslösheten, medan andra knappast alls påverkas av att vara arbetslösa. Modellen är en kombination av två teoretiska "traditioner". Den ekonomiska aspekten i modellen anknuter till forskning kring ekonomisk stress och deprivation, medan den sociala aspekten knyter an till den mikrosociologiska forskningen om sociala band och sociala nätverk (se Starrin, m.fl., 1996). De studier, som hittills har använt sig av modellen, och som jag medverkat i, har varit kvantitativt inriktade. Min idé är alltså att undersöka om man genom en kvalitativ ansats kan upptäcka aspekter av arbetslöshetens sociala konsekvenser som svårigen, eller kanske inte alls, kan upptäckas med en kvantitativ ansats.

Studiens bärande tema handlar således om konsekvenser av ekonomiska påfrestningar och skamgörande erfarenheter och hur dessa hänger ihop. Eftersom jag har en *explorativ* ansats har jag inte låtit teorin vara styrande, utan den har snarare fått fungera som en kompass eller som ett sätt att rikta sökandet mot vissa företeelser som jag varit intresserad av. Jag har inriktat mig på att försöka att ta reda på hur människor berättar om sådana företeelser som forskarna kallar "ekonomiska påfrestningar" och "skamgörande erfarenheter". Vilka ord använder de arbetslösa när de berättar? Hur ser konkreta exempel ut? Vad är det som de beskriver?

Hur människor upplever och tolkar sociala konsekvenser av arbetslöshet är inget statistiskt förhållande utan kan variera över tid och med situation. Den ansats som ligger bakom perspektiven om ekonomiska svårigheter och skamgörande erfarenheter tar hänsyn till dynamik och förändring. Utgångspunkten är således att vi som individer ständigt konfronteras med händelser i ett socialt samspel med andra människor där vi tolkar och omtolkar händelsernas innebörd och betydelse. Det dynamiska samspelet mellan enskilda livserfarenheter och tolkningarna av dessa påverkar oss i hur vi tror att andra betraktar oss och hur vi ser på oss själva. Människor är oavslutligt inbegripna i att tolka och omtolka sin omvärld. Det är i samspelet mellan individen och hans omgivning som identiteten utvecklas.

Om ekonomiska påfrestningar och skamgörande erfarenheter

I det moderna samhället har pengar en större social betydelse för människor än vad pengar hade i det förmoderna samhället, som kännetecknades av ett större inslag av självhushåll och byteshandel. Tillgång till pengar är således ett grundläggande socialt behov i det moderna samhället. Det allra vanligaste sättet att få tillgång till pengar är genom (löne)arbete, som är en viktig aktivitet i de flesta människors liv. Man kan säga att det är själva basen för det materiella livet och en viktig mekanism för fördelning av mervärde, makt och inflytande i samhället. (Löne)arbetet är också avgörande för individens möjligheter att förverkliga sig själv och utveckla sina anlag. Kopplat till (löne)arbetet finns förväntningar om att den som kan arbeta också skall göra det.

Enligt Underlid (1992) ger pengar också en känsla av inflytande och kontroll. Men pengar ger även en känsla av trygghet, inte bara för dagen utan även för morgondagen. Den som har arbete och tjänar

pengar (tillräckligt) har också kontroll över sitt eget liv och betraktas som en person som bidrar till samhället. Det moderna samhället är ett konsumtionssamhälle och människor behöver pengar för att till exempel upprätthålla en etablerad livsstil och pengar är också betydelsefulla för det sociala umgänget. Löneinkomsten är det som möjliggör deltagandet i olika sociala och kulturella aktiviteter.

En annan konsekvens som kan uppstå är att om inkomstförlusten blir omfattande kan den leda till ekonomisk stress (påfrestning) – svårigheter att hantera vardagsekonomin kan leda till negativa effekter på hälsan. Flera olika forskningsresultat pekar på att ju svårare den ekonomiska situationen är för den arbetslöse desto större är risken att han drabbas av ohälsa (se t.ex. Halvorsen, 1994; Starrin, m.fl., 1995; Strandh, 1998). Ekonomisk påfrestning eller ekonomisk stress definieras av Janlert (2000:76) enligt följande: "...påfrestning till följd av att de ekonomiska resurserna är mindre än man anser sig behöva, dvs. då diskrepansen mellan ekonomiska behov och tillgångar är stor.

Ekonomisk stress uppstår vanligen då tillgångarna plötsligt minskar (t.ex. vid arbetslöshet)". Ilstad (1989) definierar ekonomisk stress som skillnaden mellan faktisk inkomst och behovet av inkomst, i den betydelsen att inkomsten är mindre än behovet och där det inte är lätt att kompensera minskad inkomst med tidigare sparande, lån och kredit över längre tidsperioder. Arbetslöshet innebär för många att inkomsten minskar dramatiskt med åtföljande svårigheter att upprätthålla sin normala standard, vilket i kan leda till social isolering och skamkänslor.

Skam är ett emotionellt laddat begrepp, skriver Starrin (2001), och tillägger att skam är en känsla som kan ta sig både verbala och icke-verbala uttryck. Det är en känsla som starkt påverkar min bild av mig själv. Det är också en känsla som väcks t.ex. när en individ blir medveten om ett verkligt eller påstått tillkortakommande, när man misslyckas med att uppnå ett mål eller en förväntan från omgivningen som man inte kan leva upp till.

Scheff (1990) framhåller i sin bok *Microsociology* sociala bands betydelse för mellanmännsliga relationer. Trygga sociala band är, enligt Scheff, den kraft som håller ett samhälle samman. Intakta eller trygga sociala band balanserar individens behov och gruppens behov och inrymmer förmågan att hantera banden till andra som är annorlunda än en själv. De betydelsefulla tecknen erhålls inte enbart genom att man tolkar det som sägs, utan kanske främst genom människors uppträdande. Och när de sociala banden mellan människor blir ansträngda eller hotas väcker det skamkänslor. Skam kan, ses som störningar i de sociala banden mellan människor och mellan individen och sociala institutioner. Stabila sociala band utgör en balans mellan närhet och distans (Scheff, 1990; Scheff & Starrin, 2002).

Socialt trygga band utmärks av *tillit* och *ömsesidig förståelse* i de sociala relationerna. Individer och grupper som förstår varandra såväl emotionellt som intellektuellt hyser mer tillit till andra och är mer benägna att samarbeta. Aronsson & Karlsson (2001:23) menar att genom tillit underlättas de sociala relationerna och "...den sociala världen blir mer förutsägbar. Tillit är således inte bara en existentiell kategori utan även ett sätt att handskas med det sociala livets osäkerhet." Tillit kan ses som en grundbult i relationerna med andra människor. Giddens (1997:83) skriver att:

Skam och tillit är mycket intimt förbundna med varandra, eftersom upplevelsen av skam hotar att bryta ner tilliten. När exempelvis en person – med rätta eller inte – tolkar en annan persons respons som en indikation på att hennes antagande om hur andra ser på henne är falska, kan det äventyra en mängd tillitsrelationer som byggts upp.

Skamkänslan framkallas, enligt Lynd (1961), av rädsla kopplad till hot mot (själv)tilliten. I det sociala samspelet mellan människor sätts tilliten på prov och de sociala banden utsätts för en ständig prövning. Känslor av skam eller stolthet berättar om de sociala bandens kvalitet, dvs. om de är ansträngda eller trygga. Skam och stolthet är känslor som trängs bort i det moderna allt mer individualistiska samhället. Skam undertrycks och man skäms för att man skäms. Skam och stolthet väcks vid helt olika situationer. Vi känner oss stolta vid prestationer, bedrifter framgångar, erkännanden och skam vid misslyckanden, förkastanden, nedvärdering m.m.(Starrin, 2001). Skam är således mindervärdighetens eller underlägsenhetens känsla.

Skam innefattar också inslag av ojämlikhet. Enligt Lehtinen (1998) kan upplevelse av skam även kopplas till underordnade sociala positioner (se även Scheff & Starrin, 2002). Denna skam har sin grund i diskriminering. Negligering är ett kännetecken på underordningens skam, att inte 'synas' i positiv bemärkelse eller att behandlas som mindre värd kan leda till minskad självkänsla. Som fenomen betraktat innebär skam att man blir sedd och bekräftad på ett smärtsamt förminskat eller nedvärderat sätt.

Skam påverkar självbilden negativt. Detta är något som i sin tur påverkar individens självkänsla. Starin skriver (2001:59): "Ser man nedlåtenheten i den andres ögon eller hör man en nedlåtande ton i den andres röst påverkas den egna självkänslan." Myllyniemi (2000:315) beskriver självkänslan som "...människans positiva eller negativa känslor gentemot sig själv, hennes självförtroende. Självkänslan varierar från individ till individ och påverkar den psykiska hälsan, välbefinnandet och samspelet med andra människor".

METOD

I denna undersökning har jag använt mig av samtalsintervjuer för att försöka fånga en annan dimension av arbetslösas uppfattning om sin vardagssituation än vad som i regel kan fångas med enkätteknik eller registerstudier och med frågeformulär, som enligt Ezzy (2001:1-2), "...do not allow people to speak for themselves." I en kvantitativ undersökning är det forskaren som formulerar både frågorna och svarsalternativen, medan i en kvalitativ studie är det de intervjuade som själva formulerar sina svar. Kvale (1997:14) skriver att intervjun som forskningsmetod är ett sätt att söka kunskap som "...kan fånga upp en mängd olika personers uppfattningar om ett ämne och ge en bild av en mångsidig och kontroversiell mänsklig värld."

I fältforsknings-sammanhang använder man sig ofta av en intervjuform som bygger på frågeställningar eller teman som får ge struktur åt intervjun. Denna form är att likna vid samtal snarare än utfrågning (Burgess, 1986; Taylor & Bodgan, 1984). Både Zweig (citerad i Burgess 1987:109) och Kvale (1997) rekommenderar forskaren att förbereda sig väl och ha god kunskap och detaljkännedom om ämnet innan han eller hon går in i en samtalsintervju.

Om samtalsintervjuer

I en forskningsansats som använder samtalsintervju för insamling av data är det viktigt att forskaren lyckas skapa en förtroendefull relation till de människor som han eller hon skall forska om. Det är ofta inträngande skildringar av intervjupersonens livssituation som förmedlas med stöd av samtalsintervjun. Jag använde mig av en ostrukturerad intervjuguide som byggde på ett övergripande tema, nämligen: Hur upplever arbetslösa sin situation som arbetslösa i ett välfärdssamhälle? Utifrån detta tema har frågor ställts och samtalen förts och intervjupersonernas berättelser har delvis fått styra samtalsinriktning. En viktig aspekt i kvalitativ forskning är att intresset fokuseras på människors berättelser om hur de själva upplever och tolkar sin livssituation.

Om bandupptagning av intervju

I en explorativ⁵ studie som denna är det viktigt att intervjupersonernas utsagor återges så tydligt som möjligt. Därför använde jag bandspelare vid samtliga intervjuer. Detta gav mig en god möjlighet att koncentrera mig på intervjupersonens (IP) berättelser både under intervjun och efteråt vid bandavlyssningen. Genom att ta upp intervjun på band kan man undvika att gå miste om kanske viktiga randmärkningar från IP som eljest riskerar att gå förlorade om intervjuaren även måste koncentrera sig på att föra anteckningar. Dessutom fick jag tillfälle att iakttäta IPs kroppsspråk under intervjun vilket naturligtvis är uteslutet vid en enkät.

Ingen av intervjupersonerna hade invändningar mot att jag använde bandspelare vid intervjuerna. Jag upplevde intervjupersonerna som öppna och villiga att berätta om sin situation trots att samtalen bandades (se t.ex. Mayer & Timms, 1970; Trondman, 1993). Mina intervjuer tog vardera mellan ungefär trettio minuter och drygt en timme att genomföra. Samtliga intervjuer har transkriberats, vilket resulterade i en textmassa på 123 sidor.

Om transkribering och bearbetning av data

⁵ Kvale (1997) beskriver en explorativ intervju som öppen och föga strukturerad, ofta introduceras en fråga eller ett problem. Intervjuaren följer upp den intervjuades svar och söker nya infallsvinklar och ny information.

Tre olika personer har utfört transkriberingen. De fick samma instruktion, nämligen att skriva av så ordagrant som möjligt. Det finns dock några problem med bandutskriften som bör uppmärksammas. Att transkribera är, enligt Steinar Kvale, att transformera från en form till en annan – från en muntlig diskurs till en skriftlig. Problemet är inte så mycket av teknisk art, med undantag för inspelningar av dålig kvalitet, som just den skillnad som finns mellan muntlig och skriftlig form. T.ex. det sociala sammanhanget, där kroppsspråk och intonation uttrycker nyanser som kan understryka eller motsäga det sagda ordet, framträder sällan i den skrivna formen (Kvale, 1997; Mishler, 1991).

I transkriberingsprocessen sker vanligtvis en tolkning av vad den intervjuade säger. Detta kan bero på ljudkvaliteten eller helt enkelt på att den som skriver av intervjun hört fel eller inte uppfattat vad den intervjuade sade på bandet. Därför har jag lyssnat av banden och kontrollerat avskriften. Sedan har texten tolkats, strukturerats och delvis bearbetats så att den fått skriftspråkets mer formella karaktär (se Nilsson, 1989; Kvale, 1997).

Det är inte helt ovanligt att den intervjuades skildring framstår som osammanhängande och svårbegriplig i en ordagrant avskriven bandad intervju. Det kan därför ibland vara lämpligt att ge texten en mer flytande form. Ett sådant förfaringssätt fokuserar på intervjupersonernas framställningar av sina upplevelser, känslor och belägenheter i ett meningsskapande sammanhang (Gee, 1991; Kvale, 1997). En innehållsmässig analys av data genomfördes för att i berättelserna söka identifiera olika upplevelser av ekonomiska svårigheter, skam, självbild och självförtroende.

Urvalet av intervjupersoner

Urvalet av intervjupersoner bygger på olika kriterier såsom kön, ålder, etnicitet, när det gällde invandrare skulle dessa kunna föra och förstå samtal på svenska och minst sex månaders sammanhängande arbetslöshet. För att få kontakt med personer som uppfyllde dessa kriterier vände jag mig dels till handläggare på arbetsförmedlingen, socialtjänsten och budgetrådgivare, dels personligen direkt till tre olika arbetslöshetsprojekt. Jag fick namn och telefonnummer till 30 personer (15 kvinnor och 15 män) som jag kontaktade. Tre av dessa deltog inte i intervjuerna. Två svarade inte på uppringningen och motringde inte heller, trots tre lämnade meddelanden på deras telefonsvarare och en av dem avstod efter närmare eftertanke.

En av intervjuerna har helt fallit bort på grund av tekniskt missöde. Det återstod således 26 personer, 13 män och 13 kvinnor.

Tabell 1 visar att åldersmässigt var det en stor spridning i gruppen, den varierade mellan 19-59 år. Sju av deltagarna har invandrarbakgrund.

Av de intervjuade har fjorton lägre utbildning (motsvarande högst tvåårig gymnasieskola), åtta har utbildning på mellannivå (treårigt gymnasium eller motsvarande), fyra var högutbildade (högskole-/ universitetsutbildning). Sju av de intervjuade är invandrare från utomnordiska länder och har bott i landet mellan fem och tjugo år – samtliga utom en talade mycket god svenska.

Särskilt noterbart är att de flesta har mycket långvarig arbetslöshet bakom sig vid intervjutillfället. Tretton av de intervjuade har varit arbetslösa mellan fyra och sex år och sju har en arbetslöshetstid mellan sju och elva år. Nästan hälften av de intervjuade har sökt socialbidrag under arbetslösheten.

Ekonomiska svårigheter varierade från mycket stora till inga alls. Drygt hälften uppgav att de hade ekonomiska svårigheter i form av skulder och/eller att inkomsterna inte täckte deras utgifter (de flesta hade eller kompletterade med socialbidrag). En del av de intervjuade hade anpassat sig till en lägre levnadsnivå än de hade före arbetslösheten och fick så småningom ekonomin att ”gå runt.” De allra flesta berättade om skamgörande erfarenheter av olika slag.

De intervjuade informerades om att deltagandet var helt frivilligt och de fick själva bestämma tid och plats för intervjun. Deltagarna utlovades anonymitet, därför är de namn som förekommer i texten påhittade och vissa andra personliga kännetecken har förändrats för att skydda de intervjuade. I texten nedan kommer jag bara att använda intervjupersonernas fiktiva namn. För en något fylligare beskrivning av intervjupersonerna se bilaga.

Intervjuerna ägde rum under olika förhållanden. En del blev intervjuade i sina hem och en del i mer personliga miljöer till exempel på platser där åtgärdsprogram som de intervjuade deltog i ägde rum.

De intervjuade valde själva tid och plats för intervjun. Vid intervjutillfället informerades intervjupersonerna om syftet och upplägget, vilka frågeställningar som skulle komma upp under intervjun samt hur intervjuerna skulle användas. Samtliga samtyckte till bandinspelning av intervjuerna.

Tabell 1. Intervjupersonerna – några sociala bakgrundsdata.

		Kvinna	Man	Total
		Antal	Antal	Antal
<i>Familjetyp</i>	Ensamst. utan barn	3	6	9
	Ensamst. med barn	5	1	6
	Sambo utan barn	3	3	6
	Sambo med barn	2	3	5
<i>Ålder</i>	29 år eller yngre	2	3	5
	Mellan 30-49 år	5	5	10
	Mellan 50-64 år	6	5	11
<i>Utbildning</i>	Lägre	6	8	14
	Medel	4	4	8
	Högre	3	1	4
<i>Etnisk bakgrund</i>	Svensk	9	10	19
	Utomnordisk	4	3	7
<i>Tid i arbetslöshet</i>	6 mån-3 år	3	3	6
	4-6 år	6	7	13
	7-11 år	4	3	7
<i>Socialbidrag</i>	Ja	6	5	11
	Nej	7	8	15
<i>Ekonomiska svårigheter</i>	Ja	7	8	15
	Nej	6	5	11
<i>Skamgörande erfarenheter</i>	Ja	10	9	19
	Nej	3	4	7

DE ARBETSLÖSAS BERÄTTELSE

De arbetslösas berättelser är indelade i tre avsnitt. Det första fokuserar på berättelser om hur den ekonomiska situationen har utvecklats för de intervjuade efter det att de blev arbetslösa. Det andra avsnittet innehåller berättelser om sociala konsekvenser som kan relateras till arbetslösheten. I det tredje avsnittet berättar de arbetslösa om hur självbilden och självförtroendet påverkats av arbetslösheten.

Jag har valt att presentera de intervjuades utsagor i berättande form och lägger tonvikt vid ”berättelsedimensionen”. Jag försöker således att så nära som möjligt återberätta de arbetslösas berättelser och tolkningar av sina arbetslöshetserfarenheter. I diskussionsavsnittet försöker jag sedan att analysera och tolka berättelserna i ett meningsskapande sammanhang. Det är således framförallt tre övergripande frågeställningar som belyses genom de arbetslösas berättelser: hur den ekonomiska situation har påverkats av arbetslösheten, vilka personliga erfarenheter som man har av skamgörande händelser och situationer och om självuppfattningen påverkats negativt av arbetslösheten.

När pengarna inte räcker

Forskningen har visat att arbetslöshet för många kan innebära att inkomsten minskar dramatiskt med åtföljande svårigheter att upprätthålla normal standard vilket kan ge upphov till social isolering och skamkänslor. Hur påverkas privatekonomin av långtidsarbetslöshet? Hur bemästrar man ekonomiska problem? Finns det något samband mellan ekonomiska svårigheter och skam? I detta avsnitt kommer jag att exemplifiera med berättelser om hur ekonomin påverkats av arbetslösheten. För de allra flesta blev arbetslösheten en stor ekonomisk påfrestning, men för några av dem var skillnaden måttlig och hade ingen egentlig negativ inverkan på vardagslivet.

Sven, som är en ensamstående man i femtioårsåldern, berättar för mig att han sedan fem år tillbaka lever enbart på sitt arbetslöshetsunderstöd, som är 6 900 kronor efter skatt. Det hade nog inte gått om jag haft familj, säger han. Eftersom han är ensamstående så tycker han att det går an. Men i början var det besvärligt: ”Det var ju så att man aldrig hade varit arbetslös va... så därför levde man ju precis som att man jobbade fortfarande, alltså man smälde pengar på samma sätt och då räckte det ju inte”.

Sven berättar vidare att innan han hade anpassat sig till den lägre inkomsten var han tvungen att låna pengar för att klara sina utgifter. Förutom att låna så nyttjade han också pantbanken. ”Jag sålde aldrig grejer utan jag satte några där nere på pantbanken. Men det är ju några år sedan nu. Ja, första året hände det, jag vet inte riktigt hur många gånger det hände, men en hel del gånger.” Sven anser att han numera har sin ekonomi under kontroll, men att han fått dra ner på saker som han gjorde tidigare och tyckte var roligt. Han är mycket idrottsintresserad och gillar att gå på fotboll och hockey. Tidigare hade han säsongskort och gick på alla matcher, men nu ”...kan man inte se alla utan man får liksom ta dom som är mest intressanta om ekonomin tillåter.”

Roland, som är en gift man i fyrtioårsåldern, berättar att han och hustrun ägde ett hus innan han blev arbetslös. Men när inkomsterna minskade kraftigt och räkningarna inte kunde betalas i tid fick de sälja huset. Det fick säljas till underpris eftersom man fann att det var mögelskadat. ”Det var där det körde ihop sig.” Han berättar om olika sätt att handskas med den försämrade ekonomin. Han försökte lösa problemet genom att låna pengar för att betala andra skulder, men hamnade bara i en ond cirkel.

Ja, men men... så har man lärt det [...] så i början tänkte jag att när jag skulle betala så fick jag ta ett lån till, så att det kanske klarar sig, men det gick inte. [...] Det var hemskt, man såg inget slut på det, det blev bara värre och värre. Jag tror hela brevlådan var full varje dag. Inkasso, kravbrev mm. Man blev ju deprimerad när man såg allt det här. Man ville strunta i att betala allt ihop.

Jag fick ju ringa till dem [långivarna] och höra om de inte kunde stoppa räntan eller någonting, men de ville de ju inte någon av dem. Sedan var där ju inte mer att göra. Först fick jag tänka på mat och allt det andra. Sedan de räkningar jag kunde betala fick jag betala.

Numera har Roland fått till stånd skuldsanering med kronofogdens hjälp. Det betyder att under fem år måste familjen leva på existensminimum.

Lisa, som är ensam med flera barn i skolåldern, berättar att hon klarar av sin ekonomi med hjälp av olika välfärdsbidrag, men att det är som att lägga puzzel:

Jag lusläser ICA-bladen och tidningarna. Klipper ut alla annonser man kan hitta. Går in och frågar grannen ‘skall Du utnyttja den annonsen?’. Det är mycket sådant. Det är mycket som man inte köper – alltså dyrare matvaror. Jag köper sällan bröd, det bakar jag själv. Pålägg som ost, kaviar och O’boy, det köper man någon enstaka gång, bara för att göra ungarna glada. [...]

Jag tycker inte att mina barn är bortskämda. Tack och lov för det! Man vänjer sig. Barn jämför mycket med varandra. T ex kläder. Det var någon dag ett av barnen kom ner och det var någon som hade sagt till dem : ‘Har Din mamma inte råd att köpa nya kläder’, då hade det gått håll på jeansen på knät. Det är inte populärt. Det känns hemskt. Det ingår i normen. Då får man lägga undan pengar till kläder. De vill ha sådana kläder som de andra tjejerna i sin klass har. Utsvängda byxor, snygg jacka. Det är svårt att anpassa barns behov till den ekonomin man har. Man har inte råd till en massa. Jag handlar många av mina kläder på UFF t ex.[en secondhand butik]. För min äldsta dotter är det OK, men inte för min yngsta dotter..

Lisa berättar att hon ibland fått låna pengar till akuta utgifter av vänner. Hon berättar också att hon anlitar pantbanken och att hon har sålt några grejer, men har egentligen inget som hon kan sälja.

Gustav, en frånskild man i femtioårsåldern, berättar att när han blev arbetslös ”...gick ekonomin i botten. Arbetslöshetsersättningen var ju bara 30-35 procent av den lönen man haft tidigare. Det gick inte att hålla hus. Det gick åt pipan. Det gick inte att sälja huset heller utan det stod tomt rätt länge. [...] Men så småningom fick jag sålt det. Fick 350.000 under lånesumman alltså minus 350.000. Sedan har det ju tickat på med räntor.” Relationerna i familjen blev ansträngda och efter en tid blev det skilsmässa, berättar han.

Gustav berättar vidare att han efterhand tvingades sälja saker från hemmet för att klara av alla räkningar. ”Bilen har jag sålt. Innan hade jag fotografering som hobby. Jag hade mörkrum i villan och full utrustning till framkallning av foto. Jag hade det instuvat i garderoben här. Sålde av kameror och annan utrustning efter hand. Till sist hade jag en bekant, som fick köpa resten rätt så billigt så nu har jag inget kvar.” Pantbanken har han anlitat vid flera tillfällen då han inte haft pengar. ”Det kändes konstigt första gången när man kom ut på gatan. Man tittade sig omkring. Det kom kanske folk man kände.”

Eva berättar för mig att hon är ensamstående med två flickor i skolåldern. Hon blev arbetslös efter att ha varit sjukskriven en tid för arbetsskada. Den första tiden gick det bra men efterhand räckte inte pengarna till och hon blev efter med hyran. Hyresskulden blev så stor att hon hotades med vräkning. Efter kontakt med budgetrådgivare lyckades hon komma överens med hyresvärden och insåg att hyran måste prioriteras. Det var genom budgetrådgivaren som hon fick veta att hennes inkomst var så låg att hon hade rätt till socialbidrag.

Familjen lever på marginalen men har ändå aldrig behövt sälja eller panta saker därför att *Eva* kunde få hjälp av anhöriga ibland. Men när hon inte klarade av hyran och socialtjänsten kopplades in upplevde hon det som ett nederlag. ”Och bara skammen att man måste ha socialhjälp som täcker upp. Det var det hemskaste. Första gången, det var budgetrådgivaren, som sa till mig – Ja, du är berättigad till si och så mycket.”

Det är en mycket låg inkomst som man har och i början av arbetslösheten var det mycket svårt, berättar *Ali*, som är i fyrtioårsåldern och invandrare från ett utomeuropeiskt land. Den enda ekonomin som han och hans sambo har är arbetslöshetsersättning. De hade hamnat i en skuldfälla när de tvingades sälja sin bostadsrätt med stor förlust. Den hade kostat hundratusen i inköp men såldes för knappt femtusen – bostadsmarknaden var i kris. Han berättar vidare att de har dragit in på mycket som t.ex. kläder och nöjen. Deras telefonräkningar är dock fortfarande höga, men det är svårt att minska ner de när de båda har alla sina anhöriga i ett annat land. *Ali* och hans sambo har liksom de flesta andra anpassat sitt vardagsliv på lägre anspråksnivå.

Ali saknar sina släktingar och tryggheten att kunna vända sig till dem om man behöver hjälp. Han berättar för mig att han i stort sett klarat sig från att behöva vända sig till socialtjänsten. När han gjort det så har han blivit vänligt bemött och fått hjälp. Men det är en skam att inte kunna klara sig själv. Han har fått socialbidrag vid ett par tillfällen dels i början under några månader precis när han fått uppehållstillstånd och en gång till när han blev arbetslös. ”Tack och lov! Jag vill inte hamna i det beroendet att få socialbidrag. Jag är inte emot socialbidrag. Det är många som behöver det. Men, jag tror alla tycker så, ’jag skall inte vara beroende av socialbidrag’. Känna sig som en parasit. Nej!”

Karin, är en ensamstående kvinna i femtioårsåldern med en son i tjugoårsåldern som bor hemma, berättar för mig att hennes ekonomi ändrades drastiskt efter hon slutade på sin f.d. mans företag –89. Då hade hon god inkomst. Men hon slutade utan att inse konsekvenserna. Någon A-kassa hade hon inte. Hon menade att hon aldrig hade behövt tänka i sådana banor. Pengarna hon hade sparat sinade snabbt. Hon fick ett tillfälligt arbete på Hyresgästföreningen och hjälpte ”...till lite i växeln för det var någon som var sjuk. Då fick jag lite pengar där. Det var väl i slutet av -89. Då började jag förstå att det här kan jag inte klara mig på. Vad skall jag göra nu? Jag ville ju arbeta, hade ju gjort det hela mitt liv och visste inte vad socialen var för något, A-kassa vad är det för någonting?”

Karin berättar vidare att de här tio åren med arbetslöshet har påverkat henne starkt, hon har ändrat uppfattning om mycket i livet.

Ja mycket. Det har jag definitivt. Det har kommit fram många sidor hos mig, kanske jag haft dem förut också, men liksom inte sett på samma vis. Jag tyckte det att jag levde i ett överflöd och det kändes inte alltid rätt. Nej... Men det har gått. Jag har fått hjälp, det har gått, det är kanske inte alla som fått hjälp. Jag kan tänka på dem som kanske inte har släkt, kanske inte har så många vänner. Jag har ju haft och har fortfarande vänner som ställer upp.

George, är en man i sextioårsåldern som invandrat från ett utomeuropeiskt land, berättar för mig att de inkomster familjen nu har är dels hans A-kasseersättning, lön från tidningsutdelningen på natten och hans frus städjobb. Dessutom drygar de ut inkomsten med att sälja saker på marknader. Jag planerar noga, säger han:

Jag köper inget bröd, bakar mitt eget bröd. Jag har räknat ut att vi sparar ungefär 2 800-3 000 kronor per år bara på bröd. Min fru tycker om det danska grovbrödet, det bakar jag 6 limpor av och även andra bröd och gör egna hamburgare, kycklingburgare, barnen tycker om det. Små barn som vill gå ut på stan och ta en hamburgare, då kostar den billigaste 25 kronor, och med tre barn hemma som vi har nu så blir det mycket pengar av det. Hemma får du en mycket bättre hamburgare. Okej det är inte så nyttigt, men för dom som ständigt äter snabbmat, så är det mycket pengar som vi sparar. Jag står för den delen.

Det är en ständig kamp, men man skall vara medveten, vilket jag är. Jag klarar mig. Det är saker och ting som är svårt. Om något går sönder t ex någon apparat, eller något sådant, det är inte lätt att reparera den, det kostar för mycket. Bilen, den var alltid ny [tidigare]. Nu har jag en gammal bil och den drar mycket bensin [måste ha den för tidningsjobbet]. Vi har allt i matväg, kläder och så vi klarar oss relativt bra. Tack och lov köper vi mycket billigt.

Majlis, är en gift kvinna i femtioårsåldern med vuxna barn, berättar att ekonomin har varit ett stort problem för familjen under många år. När hon blev arbetslös blev det ännu värre. Räkningarna hopades och hon blev deprimerad.

Det gick så långt att vi fick sälja vår lägenhet inne i sta'n på exekutiv auktion. Jag var tvungen att begära skuldsanering och även min man. Det är två år sedan som vi sålde lägenheten. Det var helt givet en förlust på den. [...] Det gjorde att jag orkade inte tänka på att jag skulle klara de räkningar som jag hade, utan jag bara lät det vara. Jag betalade inget. Jag såg det viktiga i att försöka överleva. Jag kom ner i en väldig svacka, det gjorde jag, och jag var allmänt trött på både det ena och andra.

Hon berättar vidare att då ekonomin var som sämst så pantsatte hon det som gick att pantsätta : ”Jag hade inga pengar att lösa ut dem med, så de försvann. Det var faktiskt jobbigt att gå till panten och till och med pantsätta vigselringarna och så, inte för att jag hade många smycken, men ett guldhalsband, armband och vigselring det hade jag.”

Majlis och hennes make har fått skuldsanering, så nu lever de under ett antal år på existensminimum. Hon tycker att det är mindre stressande även om det ibland är svårt att inte ha råd med något utöver det basala.

Svårigheterna att få ett arbete medförde att *Nora* som är flykting från Balkan och ensamstående med ett barn, måste leva på socialbidrag. Hon berättar att hon känner tacksamhet för den hjälp hon får men vill klara sig själv.

Men sedan, med tiden, ville jag bli av med det. När jag lärde mig svenska språket och försökte fördjupa mig i mitt yrke, klart då ville jag få ett jobb och inte vara en parasit längre. Ville inte leva på socialbidrag eller på någon annans bekostnad. Jag ville vara som alla andra människor som arbetar, så kändes det.

Nora berättar vidare att när hon läste på komvux hade hon utbildningsbidrag kompletterat med studielån och slapp leva på socialbidrag. Hon tyckte att det kändes bättre när hon slapp socialbidrag. Men under ferierna var hon tvingad att åter söka socialbidrag.

En gång hände det, jag sparade och hade lite över, att jag inte fick socialbidrag för juli. De räknade tillbaka på något sätt. Vissa perioder var det lite mindre (Nora sänker rösten, nästan viskar) och då fick jag socialbidrag som komplettering. Jag skäms så. (Nora gråter reser sig och lämnar rummet – kommer tillbaka efter några minuter – intervjun fortsätter) Det känns inte bra att leva på socialbidrag. Jag tror inte att det är många som trivs med det. De som kan jobba och kan bidra med en del [till sin försörjning] mår inte bra av att ha socialbidrag, inte när man kan jobba. Det är inte populärt att få socialbidrag.

Jag träffar *Erik*, en ung ensamstående man i tjugofemårsåldern, på hans praktikplats (ett litet IT-företag). Det är lunchrast så vi är ensamma på kontoret. ”Ja, här sitter jag och har inte en spänn på mig. Jag skulle ut och kaka med dom andra här på företaget, men jag har inte råd. Här sitter jag nu. Jag mår inte bra. Det gör jag inte, jag mår inte bra...” Han berättar ur en ung människas perspektiv. Eftersom han inte kvalificerat sig för a-kassa så är han hänvisad till att leva på socialbidrag. ”Det är en underlig känsla som kommer upp när man är där [på socialkontoret]. Man får panik. Nu måste jag göra något åt det. Jag kan inte gå så här... Det känns skitkass att gå till soc”, säger Erik till mig och menar att vara

beroende av socialbidrag innebär en ständig kontroll från socialtjänsten sida och man är aldrig fri. Det känns inte alls bra, säger han.

Man måste ljuga för att få ett jobb här i Sverige, berättar *Osman* för mig, men tillägger han, det kan man inte göra. Men på arbetsförmedlingen där tror de att vi som är invandrare ljuger, säger han. *Osman* är en 44-årig invandrare från ett utomeuropeiskt land. Han är gift och har två barn. Han är svensk medborgare, ”men vad hjälper det, på arbetsförmedlingen får man ingen hjälp. De pratar bla bla bla, nästa hej då.”

Osman känner det som en skam att inte ha ett arbete utan tvingas leva på socialbidrag. Han berättar att hela familjen mår dåligt av det och att barnen blir retade. ”Jag skäms mycket över att inte ha något att göra... Jag har två barn, de har kompisar, kurder, barnen klagar alltid. ’Pappa, vi lever med socialen, min kompis kallar oss socialfall’ och barnen mår dåligt och det irriterar. Det är svårt och jag skäms, skäms, det är inte bra.”

Johan, är en ensamstående man i femtioårsåldern med ett barn som bor hos mamman. Han lever på sin a-kassa, som är låg. *Johan* har dragit på sig skulder under sin långa arbetslöshet och har underhållsskyldighet till sonen. När han var sambo så var de två som delade de fasta kostnaderna, men sedan han blev ensam har allt blivit dyrare. ”...det kändes som att bli utslängd på tunn is liksom utan att ha något att haka fast vid... Allt blev en sådan omställning som det tog tid att vänja sig vid.” För att klara ekonomin, berättar *Johan* för mig, så har han förutom att leva snålt också tagit till vad han kallade för ”dumma knep”, som att ”...liksom satsa på hästar och litet tips och sådant...”, säger han med sänkt röst.

Det har också hänt att han lånat pengar privat, men idag är han inte skyldig någon privat. Det är däremot andra skulder som växer hos kronofogden. När räkningarna kommer så gallrar man berättar han, ”OK jag kan inte betala det får gå till inkasso och det får gå till fogden.” *Johan* har också genom åren sålt saker från sitt hem. Det värsta är att han sålt och pantat sina ”barn” – tre av sina fyra trumpet.

Idag har jag en kvar och de andra tre har jag sålt. Bara det kändes tufft för att jag hade, jag var tvungen redan när jag jobbade, att ta lån för att köpa de här instrumenten. [...] Det kostade ju, även då kostade de ju rätt så mycket, så jag fick ju ta banklån för att kunna bekosta de här trumpeterna och betala av på det. De banklånen är alltså fortfarande med idag fast jag inte har kvar trumpeterna [...] de här instrumenten, de var ju som mina barn.

Han berättar att han var rädd för att hamna i den situationen att han behövde gå till socialkontoret. Det var något han fått med sig hemifrån. Hans far hade varit egen företagare och hade inställningen att ”det är bara ynkruggar som söker hjälp”. När han första gången vände sig till socialtjänsten kändes det som ett misslyckande ”...har jag sjunkit så lågt så jag behöver gå på socialen”, alltså det blev en känsla av nederlag. Så ser jag inte det längre... Man är inte rädd längre.”

Men det är inte alla arbetslösa som blir hårt ekonomiskt drabbade. Till exempel *Göran*, som är gift och i sextioårsåldern upplever inte några ekonomiska bekymmer pga. att han blivit arbetslös. Han blev arbetslös när företaget han arbetat vid i nästan hela sitt yrkesverksamma liv flyttade utomlands. I överenskommelsen mellan facket och företaget ingick bl.a. att alla som inom en viss tid fyller sextio skall få en garantipension. *Göran* hade några år kvar till sextio men garanterades pension när blir sextio år. I väntan på den måste han stämpla a-kassa och har blivit placerad i ett åtgärdsprogram för arbetslösa. Några ekonomiska bekymmer har inte arbetslösheten lett till, tvärtom säger han, det är bättre nu faktiskt. *Frun* arbetar och han har högsta a-kassa och sparar pengar genom att slippa en massa omkostnader, t.ex. att de äter inte ute längre och inte heller behöver lägga ut pengar på arbetsresor.

Så jag menar, omkostnaderna för att arbeta är ju egentligen ganska höga. Det har man ju kommit underfund med sedan man blev arbetslös. Sedan tror jag att man slösar bort pengar på ett annat vis när man arbetade. Man köpte en sjudjävla massa halvfabrikat som är fruktansvärt dyra och sådana här saker när man skulle äta va. Så, jag vet hustrun har sagt många gånger – sedan du blev arbetslös så vete fasen, vi har nog aldrig haft så mycket pengar som vi har nu, så att jag har väldigt svårt för att förstå människor som gnäller så där jakla mycket över att de har blivit arbetslösa.

Men om jag nu resonerar efter hur vi har det och så – jag vet inte, jag tycker här är det - ekonomiskt sett är det inga problem över huvud taget, inte för mig i alla fall. Men, det är klart, är man t ex ensamstående och blir arbetslös, då kan det ju bli kämpigare för

att då skall man ju själv stå för alla omkostnader, då har man ju inte den att dela med någon. Men, nej, så annars så tycker jag inte det är några större bekymmer.

Elsa är i sextioårsåldern, ensamstående och har en vuxen dotter. Hon är arbetslös sedan fem år tillbaka då hon slutade på eget initiativ – orkade inte med ett tungt jobb som fastighetsskötare på halvtid. Elsa lever på ett halvtids A-kassebidrag, men har aldrig behövt vända sig till socialtjänsten trots den låga ersättningen.

Hon berättar för mig att hon alltid levt sparsamt och fick en del pengar när hon sålde det lilla företaget (en kioskrörelse) hon drev vid sidan om städ- och fastighetssysslan. Dessa pengar använder hon nu till att dryga ut sin arbetslöshetsersättning. ”Ekonomiskt klarar jag mig bra,” säger hon. ”Det är inga bekymmer... Jag har aldrig varit slösaktig, jag har kunnat unna mig vad jag har behövt. Jag köpte kvalitet, men inte så att jag slängt ut pengar sådär på onödiga saker så att säga. Men köpte jag något så undnade jag mig. Nej, jag behöver aldrig tänka på ekonomi så att jag måste jobba.”

Om att vara arbetslös och beroende av samhället

Forskning visar att a) allmänheten tenderar att ha en nedlåtande attityd visavi socialbidragsstagare; b) att socialbidragstagare upplever mötet med välfärdsinstitutionerna som obehagliga och; c) att de själva skäms över att leva på socialbidrag (Starrin & Jönsson, 2000). Att vara arbetslös och leva på bidrag är ingenting man talar om utan något som man vill dölja och komma ifrån. Vilka erfarenheter har man av skamgörande situationer och händelser som kan relateras till arbetslösheten? I detta avsnitt exemplifierar jag med berättelser om olika skamgörande händelser och upplevelser. Vi kommer att möta några personer från förra avsnittet och några nya.

Magda är i fyrtioårsåldern, har universitetsutbildning, är gift och har två barn. Maken har arbete så familjen klarar sig ekonomiskt. Men för Magda har arbetet stor social betydelse. Hon tycker att det är hemskt att vara arbetslös. Hon berättar att det är vanligt att välutbildade invandrare, som hon, skäms inför sina landsmän och släktingar i det forna hemlandet över att de inte kunnat få arbete. Många ljuger för att de misslyckats i det nya landet. På min fråga om varför hon inte vill visa att hon är arbetslös svarar hon: ”För att det är skamligt.” Hon blir plötsligt ledsen och börjar gråta, ber om ursäkt, och säger att hon skäms så. ”Jag skäms också i mitt hemland när dom frågar vad jag sysslar med i Sverige... Man får pengar i alla fall... [a-kassa eller socialbidrag] vi jobbar inte, men vi kan ljuga där nere om att vi jobbar även om vi inte gör det.” Hon berättar inte heller för sina grannar eller bekanta att hon är arbetslös. Om man inte har något arbete så är man inget värd, säger hon, ”man är en liten klick. [...] Jag menar, vi har samma värde bara att vi har inte tron på det kvar.”

Roland berättar för mig att han inte har någon personliga erfarenhet av att andra har sagt något nedvärderande till honom eller hört att andra talat illa om arbetslösa, men man kan ju ändå se på folk vad de tycker säger han. ”Ja, de tror att det är lätt att hitta jobb. Man kan se på dom ibland att det måste finnas något [arbete] att få. Det finns väl många som inte vill göra någonting det har man ju hört... men man hamnar automatiskt i försvar – de drar ju alla över en kam.” Roland menar att allt prat om högkonjunktur på TV gör att folk tror att det finns jobb till alla bara man vill ha.

Mikael är en fränskild man i fyrtioårsåldern med två små barn som bor hos mamman. Han har arbetat inom livsmedelsbranschen innan han blev arbetslös för åtta år sedan. Vi träffas hemma hos Mikael. Både han och hans fru blev arbetslösa samtidigt. Det ledde till slitningar och skilsmässa. Men eftersom de bor i samma kvarter så ”är de hos mig nästan lika mycket”, säger han. Den långa tid som han varit utan arbete har lett till att han ogärna pratar om det med andra. Han säger att det ju inte är det normala tillståndet att inte arbeta och göra rätt för sig. Om folk frågar, t.ex. på föräldramöte i barnens skola och man säger att ”...att man studerar. Att studera idag är nästan som att vara arbetslös, så tolkar de flesta det...”. ”Sådant gör att jag undviker att prata om vad jag gör,” säger han och berättar att han märkt att andra människor också undviker att berätta att de är arbetslösa.

I ett område där det finns många villor och där de är välbärgade – då märker man när man träffar folk som man vet är arbetslösa att de inte säger det. De drar sig så långt som möjligt för att berätta om vad de sysslar med om dagarna. Därför det är en skamkänsla att vara arbetslös. Det är inte det normala som sagt var. Man skall ha ett jobb och klara sitt uppehälle. Jobb att gå till och från varje dag.

Mikael berättar att han sett ett reportage på TV om en arbetslös som inte vågade gå ut under dagen. Även om det inte gått så långt så är det nog allt lite så där man känner sig, säger han.

Det beror på hur man kan ta det och var man bor. Sedan 1992 har jag varit inne i olika åtgärder hela tiden, sedan lär man ju sig att leva efter det också och även om jag inte skulle gå omkring med någon skylt på magen som avslöjade detta, så skäms jag nog inte i lika hög utsträckning för det nu idag som jag gjorde först i början.

Men Mikael tror inte att alla med arbete ser ner på arbetslösa. Han menar att arbetslösheten är så utbredd idag att det är accepterat, men samtidigt kanske, i varje fall till en viss del,

...kan man märka att många tycker och tror att man kanske har sig själv att skylla på något sätt, för vill man så finns det [jobb]. Det kan man känna på attityder och sådant här. Det är hur folk bemöter en, man märker det. Det blir inga förlängda samtal, inget sådant här - om man diskuterar det med någon. Det tar tvärstopp efter det. De vet inte vad de skall fråga sedan. Det har jag märkt många gånger när vi varit på skolan, just om barnen haft utställningar eller sådant. Man träffar alla där, alla gör inte så, men attityden har jag märkt hos många. Det är liksom färdigdiskuterat.

Erik berättar för mig att han får en känsla av obehag när han möter andra och får frågan vad han gör nuförtiden. Han avskyr att ständigt bli påmind om sin arbetslöshet. "Arbetslöshet är ett skitigt ord på något sätt, man märker det när man pratar med andra som är arbetslösa. [...] Det är status det handlar om. Man skall ha ett jobb helt enkelt. Det märker jag när jag pratar med folk." Erik ger mig ett exempel på vad han menar:

Jag träffade en tjej. Vi satt och pratade. Jag hade känt henne rätt bra. Jag sa att jag var arbetslös och bla bla bla... Man såg ingen reaktion. Det var som vanligt men sedan kom vi i en liten konflikt den dagen och då kom det 'Din jävla arbetslös, du som lever på soc, våra skattepengar.' Det känns inget kul att höra. Något man märker ofta då är att folk tror att man utnyttjar systemet bara för att man är arbetslös. Det känns så.

Gustav beskriver för mig något, som han upplever som ett skräckscenario, där han ser sig själv som permanent arbetslös, förlorar arbetslöshetsersättningen och tvingas leva på socialbidrag. Denna bild upplever han som mycket stressande. Han berättar också att arbetslösheten lett till att hans kontakter med andra minskade och att han kom att känna sig utanför det vanliga sociala samhällslivet. När man är arbetslös och skuldsatt kan man bli utsatt för obehagligheter. Gustav berättar för att han för en tid sedan var på banken för att upprätta ett konto där han kunde sätta in sitt arbetslöshetsunderstöd. Men han fick inte upprätta ens ett insättningskonto och det kändes oerhört pinsamt.

Jag har provat allt. De har väl en gemensam svartlista. Att jag inte får låna pengar det har jag väl förstått, men när jag inte ens får sätta in dem Det är tur att jag har postgirot kvar. [...] När jag fick nej, nej det var genant, blev jag både svettig och röd i ansiktet. Jag såg ju inte mig själv, men jag kände mig sådan. Jag hade tänkt på det länge [att gå in på banken] men dragit mig för det. Jag visste innerst inne att det skulle bli svaret att jag inte fick. Jag tänkte: -Jag tar chansen i alla fall. Men nej... Så är det alltid. Får blotta sig. Går man in på banken och talar om för tjänstemannen som sitter där: -Jag är arbetslös, jag är skyldig er pengar, kan jag få öppna ett insättningskonto? Du får inte. Det känns ju som...(rösten sänks så att den blir ohörbar).

Han uttrycker den vånda han kände inför att gå till banken och ber om att få bli accepterad som en vanlig kund, men blir i stället skambelagd. Gustav ville ha ett bankkort så att han slapp att ha hela sin a-kasseersättning liggande i byrålådan och för att kunna sköta sina ekonomiska relationer så normalt som man kan i hans situation. När han berättar om sina skamkänslor på banken vänder han sig bort, reser sig och går ut i köket och hämtar lite kaffe till oss trots att ingen av oss druckit upp, som om han återupplevde skamkänslan från banken.

Hur utsatt och sårbar man är som socialbidragstagare för skambeläggande handlingar från i detta fall socialtjänsten, belyses i *Lisas* berättelse om då hon var helt utan pengar till mat. Hon vände sig till socialkontoret som beviljade henne ett bidrag "över norm". Hon fick det i form av en rekvisition att handla mat för i en affär som har avtal med socialtjänsten. Hon berättar för mig att det var pinsamt att handla på check från Frälsningsarmén, "...men inte hälften så pinsamt som det kändes att räcka fram en rekvisition från socialen."

Första gången jag handlade på en rekvisition var hemskt, säger hon, men jag hade ju inget val "det ekade när man öppnade kylskåpet. Det är hemskt. Det är fruktansvärt. Jag ringde socialen 'ni måste

hjälpa mig jag har inte mat till mina barn'. Då kom jag ner och fick den där rekvisitionen." Lisa berättar att hon upplevde det som förnedrade och skamligt att behöva exponera sig som socialbidragstagare inför kassörskan och andra kunder i affären. Då hon vid ett senare tillfälle på nytt hamnat i akut ekonomisk klämma och blev erbjuden rekvisition brast det för henne – förnedringen blev för stor. Lisa berättar:

Sedan hände det vid ett annat tillfälle också. Det var för att jag hade fyra barn som började i scouterna och då skulle fyra medlemsavgifter betalas in på samma gång. Det var då i augusti. Medlemsavgifter ingår i normen. Då blev det också så att det sinade i kassan. Jag åkte ner till socialen och berättade som det var. Så här är det och nu har jag ingenting, då erbjöd de mig en rekvisition. Då grät jag. Jag var så otröstlig. Jag var så ledsen. Men jag stod på mig och sa : 'Nej min själ jag skall inte ha någon jävla rekvisition', och jag gick ut därifrån utan att ta emot någon rekvisition. Inte en gång till.

Det är så hemskt att gå in på ICA och lämna fram denna lappen, och känna att hon [kassörskan] skall skriva under den och den skall stämplas och folk bakom står i kö. Jag säger jag gör aldrig om det, aldrig, aldrig. Jag gör inte det... Aldrig mer. 'Är det inte bättre att dina barn får mat,[sa socialsekreteraren]'. 'Jo sa jag, det är det, men inte på det sättet. Ser du inte hur jag mår?' Jag var så rödgråten. Jag var så ledsen att jag satt i trappan innan jag gick ut på gatan och tårarna trillade ner på mina kinder. Jag var så ledsen. Helt knäckt.

Det var mycket som hade legat under locket då, och detta här då med den här rekvisitionen fick liksom bara bägaren att rinna över. Jag klarade alltså inte mer där. Då hade det alltså varit problem här hemma, det blir en ond cirkel, ingenting fungerar, socialt. Det blir fnurror på tråden hela tiden, och det ena ger det andra. Den gången sa jag, att nej tack, jag vill inte ha någon rekvisition. Jag kände alltså att jag har hållit mitt huvud högt. Jag kände liksom att de skall inte få trampa på mig en gång till. Det går inte att beskriva. Jag tror att alla resonerar så innerst inne. Det är de gamla A-lagarna utanför kyrkan, de kommer med rekvisitioner för de har supit upp pengarna eller något i den stilen, men inte en ordentlig mamma som jag kommer inte med rekvisitioner. Det är liksom, nej, usch, fy, vad hemskt. Jag skulle inte vilja önska min värste fiende att gå igenom det så. Det är psykiskt.

Skammen att exponeras och avslöjas som socialbidragstagare inför andra gjorde att hon hellre, vid det tillfället, avstod från hjälpen. Men man kan också se det som ett *försvar för det egna jaget* när hon säger: "Jag kände alltså att jag har hållit mitt huvud högt. Jag kände liksom att de skall inte få trampa på mig en gång till." Lisa berättar också att hon upplever det som stressande att ständigt utsättas för kontroll och att leva upp till socialtjänstens alla krav. Om man sedan dessutom är arbetslös tär det på självförtroendet. "Jag menar att när man varit arbetslös så länge, så början man känna sig värdelös. 'Vad har du att komma med?' Ja, det vet jag faktiskt inte riktigt längre. Man tappar det där självförtroendet att jag kan faktiskt jag med. Är man då utan yrkesutbildning som jag är så är det ännu värre."

Erik berättar ingående om sina känslor när han besöker socialkontoret.

Man skäms, man känner sig som en hund. Jag känner mig som en hund när jag kommer in på soc. [...] Man ser alla andra som sitter där [på socialkontoret], skrikande barn, då tänker man 'nej, jag måste härifrån. Det känns som 'det här är inte jag.' 'Jag skall inte behöva vara beroende.' Man känner sig som en uteliggare som inte har någonstans att ligga eller någonting. Det känns helt fel moraliskt.

Han menar att det inte handlar om mötet med socialsekreterarna, det har han mest goda erfarenheter av, utan det är reglerna som han upplever kränkande. Erik berättar med inlevelse hur pinsamt han upplevde det när han en gång tvingades handla mat på rekvisition.

En gång och då var det lite kris. Jag gör det aldrig mer, aldrig. Jag fick en sån där check eller rekvisition. Jag fick en kompis att följa med och handla, jag gjorde det inte själv. Okey, jag sticker dit och handlar. Okey, man går runt och tar grejer och försöker räkna ut vad det kommer att kosta. Det är så att man får inte gå över den summan som står på lappen. Okey, nu går vi här – det kändes mycket bättre att ha en kompis med sig – så när man började närma sig kassan, det var första gången, så kände man pulsen. Jag tänkte vilken kö... så kollar man efter vilken kassa som det var minst folk i. Så tittar man bakåt ser om det inte är för mycket folk. Så går man fram till kassan och så ser jag att det börjar komma folk bakom mig 'o nej skynda dig .. skynda dig för f-n', så helt plötsligt står

man där [vid kassan] och så skall man skriva på en massa lappar och visa ID-kort och sånt va. Det var pinsamt. Och så sa hon i kassan det blev fem kronor över här. 'Jaha, tänkte jag kan du inte prata lite tystare, måste du skrika ut det'. Det kändes som hon skrek ut det .. så gav hon mig ett tuggummi. Ja det var pinsamt – aldrig mer, aldrig mer nåt sånt. Aldrig sådana lappar mer.

Skamkänslan att offentligt avslöjas som socialbidragstagare är stark hos Erik. Vi känner igen det som Erik berättar för oss. Lisa skildrade en liknande händelse och beskrev liknande känslor. Erik ger en tät beskrivning av sina inre tankar och känslor när han går runt i affären och när han närmar sig kassan. När han står inför kassörskan pratar han till henne i sitt inre – uppmanar henne att tala tystare och inte blotta för andra den skam som han utsätts för. Rekvisitioner förefaller ha en disciplinerande effekt och vara ett subtilt maktinstrument i varje fall gentemot en del av de människor som tvingas att ta emot sådana – fattigdomen exponeras offentligt. Erik säger "...aldrig mer, aldrig mer nåt sånt."

Vi träffas hemma hos *Karin*. Hennes äldste son är hemma, men går efter en stund. Hon berättar för mig att sonen just nu också är arbetslös, men funderar på att studera vidare på högskola. De senaste tio årens arbetslöshet har påverkat hennes självbild mycket och hon har fått en annan syn på livet. Pengar och materiella ting har mist sin betydelse. Tidigare levde hon "luxuöst", med eget hus, två bilar, tjugisig inredning och fina kläder, som hon uttryckte det. Nu har hon mist allt detta och ändrat livssyn. "Jag tyckte att jag levde i överflöd och det kändes inte alltid rätt." Men det är klart "...jag skulle vilja ha mer pengar, det kan man inte komma ifrån." Det är en stor förändring som Karin genomlevt från att överhuvudtaget inte ha behövt tänka på pengar till att tvingas vara utan telefon när hon inte hade råd att betala räkningen och tills sist söka socialbidrag.

Hon berättar att det var en hemsk upplevelse att behöva gå till socialkontoret när besparingarna var slut och a-kassan inte räckte till alla utgifter. Det var hennes väninnor som sa till henne att hon nog måste söka hjälp för att klara ekonomin. Karin berättar att hon knappt hade en tanke på att det fanns socialkontor och allra minst att hon skulle behöva gå dit.

Fruktansvärt att jag skulle behöva gå dit. Jag kommer ihåg att jag kom in [i mottagningen] och så skulle man säga sitt ärende, så var det någon från a-laget, så att säga, som stod jämte mig – eftersom jag bor här [i området] så känner jag igen del av dom. Han puttade på mig och sa 'stå på dig' – så där va. Jag tänkte att här står jag nu och han säger att jag skall stå på mig. Vad är det här för något. Jag var alldeles förtvivlad. [...] Ja, alltså jag satt och grät. Jag tyckte det var fruktansvärt. 'Varför sitter jag här?' 'Har det gått så långt att jag sitter här?' Jag kommer ihåg det. Hemskt. Jag kom över det sedan, liksom man accepterar det.

Arbetslösheten innebär för Karin inte bara att hon saknar sociala kontakter, utan också saknaden efter att ha regelbundna tider och att utträta något nyttigt. Hon tycker inte att hon under åren egentligen, i varje fall på ett uttalat sätt, har blivit nedvärderad för att hon är arbetslös. Man lägger det på sig själv, säger hon. "Är det något fel på mig? Man kan få en föreställning, det kanske är så att det är jag som inte har sett till att jag fått ett arbete." Men känslan finns där. "Det är nog en stämpel på något sätt... 'arbetslös, jaha, varför är du det?' [...] Jag har inte hört mycket men när jag hörde: 'Skaffa dig ett [arbete] så att du kan tjäna pengar'. Det kändes nästan som ett knivhugg."

När jag ringer på dörren och *Eva* öppnar är hon först oförstående, men snabbt erinrar hon sig att vi kommit överens om mötet. Vi får sitta i köket säger hon. Hennes äldsta dotter har influensa och är hemma från skolan, så soffan i vardagruset är upptagen och TV:n är på. Eva berättar om sin besvärliga ekonomiska situation och att hon uteslutits från a-kassan på grund av en tvist med facket som hon förlorade. Efter det blev hon nödgad att söka socialbidrag. Hon tycker att arbetslösheten är svår i sig, men svårast är skammen att behöva bli socialbidragstagare.

Jag tycker att det står socialfall i pannan på en. Man tyckte det. Och just det att behöva krusa. Ja, det var jättejobbigt. De [socialkontoret] hade sidogångar då i trapporna. Jag bad min handläggare komma dit, så vi gick upp dit. De förstod inte varför jag inte ville gå den vanliga vägen. Nej, sa jag, känner jag någon här så vill jag inte visa att jag går in här. De menade då att du skall inte tänka så! Jag skämdes. Likadant nu sista tiden, man kunde gå och lägga brev i inkastet. Jag gick när det var mörkt. Jag tänkte att ifall det kommer någon. Jag tittade så att det inte var någon som såg mig, då hade jag bara gått förbi. Jag tycker det var pinsamt. Bara brevbäraren inte lägger brevet fel, och grannarna hade be-

hövt komma ner med det. Det är så mycket som står i skallen på en – jag tycker det står socialfall i pannan.

För Eva tycks det vara en stor skam att bli avslöjad som socialbidragstagare: Hon ber om att få komma till socialkontoret genom en bakhörr och har ständigt en rädsla att brevberaren skall stoppa ett brev från socialtjänsten i fel brevlåda så att grannarna får veta.

Självbild och självförtroende

Forskningen har visat att långvarig arbetslöshet sätter självbilden och självförtroende på hårda prov. Hur länge kan en arbetslös person vara arbetslös och fortfarande se sig själv som den han var innan han blev arbetslös utan att självbilden påverkas? I detta avsnitt berättar en del av de intervjuade om hur arbetslösheten har fått dem att känna sig som om de inte vore värda någonting och om hur de kämpar med att söka upprätthålla en positiv syn på sig själva.

Nora säger att hon påverkas negativt av att vara arbetslös. Hon menar att arbete är en viktig del i en människas liv. Det betyder kanske inte allt, säger hon, men det betyder mycket. Om man har ett arbete så är man självständig och självsäker. ”Jag vill vara en bra förebild för min dotter, att hon kan se att det är värt att studera här i Sverige så att hon kan få ett jobb en dag.” Hon berättar vidare att hon inte givit upp hoppet men att det är svårt. ”Jag blev deprimerad och hade skamkänslor. Var ledsen, ibland var jag förvirrad. Förbannad, blandade känslor. Jag undrade vems fel det var många gånger. Försökte lägga skuld på mig själv. Var det mitt fel? Kunde inte ge någon annan förklaring.”

Nora berättar också att alla nej tack svar som hon fick på sina ansökningar tärde på hennes självförtroende. ”Man har undrat flera gånger om man duger eller inte.” Men hon tycker själv trots allt att hon är en ”kämpe i livet”. När hon kom hit hade hon lämnat ett helt normalt liv bakom sig, tvingats börja om från början. ”Jag tror fortfarande på mig själv. Jag har självförtroende fortfarande, fast inte så stort som det var, det måste jag erkänna. Så är det.”

Gustav berättar för mig att den långa arbetslösheten och det utanförskap som han upplever har naggat hans självförtroendet i kanten. Han säger till mig att han ”fått kontaktsvårigheter att överbrygga”. När han t.ex. skall ringa till någon myndighet och om man inte svarar snabbt lägger han gärna på luren. Han tycker att det är ”kämpigt” när han måste ta personlig kontakt med andra eller med myndigheter. Det beror ”...på att man har dåligt självförtroende. Men en annan grej också i mitt fall i varje fall, är det så att jag hör ju inte min röst så väldigt mycket, pratar inte så mycket, så när man helt plötsligt hör någon svarar där i andra änden, så vet man inte vad... Det känns lite ovant.” Han säger att rösten sviker honom när någon plötsligt svarar. För att klara av telefonkontakter har han satt upp en del regler och funderar över hur han gjorde förr. *Gustav* går sällan ut på dagarna, men det är mest för att han inte känner någon, säger han, och återger en film han sett på TV med Thomas Brömsen som arbetslös tjänsteman som aldrig gick på dagarna för att dölja att han var arbetslös.

Den svåraste tiden var i början av arbetslösheten, berättar *Majlis*. ”Då tyckte jag det var väldigt jobbigt som sagt, då var jag på gränsen att gå och ta livet av mig. Jag satt och grät många gånger och tänkte, hur skall jag klara det här. Det går inte. Det finns ingen mening med det här. Det var ju väldigt tungt ibland. [...] Man var ingenting för att man var arbetslös. Jag är en nolla helt enkelt.”

Ali säger till mig att han känner det som om grannarna tittar snett på honom för att han är arbetslös. ”De tänker: ’Se han är ung, går här och jobbar inte.’ Är man invandrare så kanske det är lite värre, man blir mer negativt bemött. Dom tittar: ’Ha! Fem år och han har inte jobbat en enda dag.’ De har väl rätt i det också. Jag kan tänka samma sak.” Det är inte så att man säger något, men man har den där känslan av att de tittar snett på en, säger han, och ger exempel:

Mitt på dagen om man skall gå ut, ner i källaren eller tvättstugan, så känns det. Man blir mycket ledsen och lite deprimerad kanske. Känner sig som en parasit. När man är arbetslös är man värdelös brukar man säga. Nu är det väl lite mer vanligt än vad det var förr. När folk frågade och man svarade att man var arbetslös, så kanske vissa trodde att man inte ville jobba. Det är ju inte det. [Ingen har sagt det direkt att man är värdelös] Inte direkt, men det är en känsla man alltid har med sig. När man går till en fest eller något och kommer i diskussion, får man den frågan – vad jobbar du med? Man blir ledsen när man säger att man är arbetslös.

Den långa arbetslöshetstiden gjort *Johan* osäker och han har fått mindre självförtroende, ”man hamnar i en ond cirkel”, säger han. ”Och det tror jag är det värsta med det hela, att självkänslan och själv-

förtroendet drabbas så att man blir osäker på var man står plus att det för med sig en isolering att gå utan sysselsättning så mycket, även om man liksom blommar upp litet grand under åtgärderna, så tappar man ju väldigt snabbt för man vet ju hur de här åtgärderna är tidsbegränsade.

Nej som sagt, det är min uppfattning om kanske det som är jobbigast när det gäller att vara arbetslös länge, det är att självförtroendet får en knäck. Du blir misstrodd, liksom. Allt det här med att ”ja, det är synd och jag är ledsen, men tyvärr och” eller man får det skriftligt när man har sökt. Har man då upplevt det ett antal gånger så börjar man misströsta. Det är ganska naturligt. Man får nej på nej på nej. Det undergräver ändå mer självförtroendet”, säger Johan och tar till en metafor när han beskriver sina känslor.

Jag brukar säga ibland att, det är ungefär som om man går ut och dansar. Är man rädd för ett nej, skall man ju inte bjuda upp, för bjuder du upp så riskerar du ett nej, men det gör du inte om du inte bjuder upp. Eller hur? Det är alltså psykologi i det. Då kan du gå därifrån [utan ett nej]. Och frågar någon: –Fick du dansa någonting? –Nej, jag vet inte, jag brydde mig inte om och fråga någon! För då vet man inte, men om du har bjudit upp en tre-fyra stycken och du får nej på nej på nej, så går man hem och känner sig ganska misslyckad.

Det kan vara litet grann av den känslan när man söker jobb. Söker du inte så behöver du inte få det här ”nej”. Men söker du gång på gång och får nej på nej på nej, så blir det ännu mer nedslående. Frågar någon: – Ja, det är en tjänst där nu på den och den skolan, har du sökt den? – Nej, det har jag inte gjort. För då kan du ju trots allt säga att... men för då kan man ju inte säga att de inte vill ha mig. Då kan man bara säga: Nej, – för jag vet ju inte om jag kunde få det jobbet för jag har inte sökt. Då har man kvar litet av självkänslan och det tror jag inte många tänker på att processen är sådan. För får man nej på nej så... många människor som jag har pratat med upplever det som fruktansvärt nedslående.

AVSLUTNING

Syftet med denna studie har varit att med hjälp av kvalitativa intervjuer söka lyfta fram arbetslösas egna berättelser och tolkningar av den verklighet som de lever i. Som bakgrund och underton ligger frågan om hur ekonomiska svårigheter i samband med arbetslöshet, upplevelser av skam samt hur självförtroende och självbild kan tänkas bli påverkade av långvarig arbetslöshet och bidragsberoende.

Sammanfattning

De som jag har intervjuat i denna studie är samtliga drabbade av 1990-talets ekonomiska kris. För en del har arbetslösheten fått kännbara konsekvenser medan andra klarat sig förhållandevis väl. Det armod som forskarna kunde konstatera under krisåren på 1930-talet är av en annan dimension än i dag.

Välfärdssamhället har buffertar som hindrar arbetslösa att falla ner i den djupa misär som forskarna fann under depressionsåren. Men det finns *krackeleringar i välfärden*. Arbetslösheten kan även idag medföra svårigheter och umbäranden för dem som blivit utan arbete. Arbetslösa är inte en homogen grupp som lever ett ensartat liv, utan det finns bland dem liksom bland andra grupper, ett brett spektrum av olika livserfarenheter och villkor som man lever under.

En del av de intervjuade berättade att de kunde klara sig på arbetslöshetsunderstödet. Några av dem hade sparade pengar att ta av och några hade en make/maka som hade arbete och inkomst, för dessa var inkomstminskningen marginell och påverkade inte deras vardagsliv eller i varje fall i ringa utsträckning. Andra berättade hur de måste förändra sin livsstil för att klara av de vardagliga utgifterna och ibland komplettera arbetslöshetsunderstödet med socialbidrag. Ytterliga några av de intervjuade levde under små omständigheter och hade ingen annan inkomst än socialbidrag. Detta är information som man i och för sig även kan erhålla med en kvantitativ ansats i forskningen, men hur de arbetslösa i verkligheten gjorde när de hanterade den ekonomiska situationen framkommer förmodligen bara genom berättelser. En del av de arbetslösa berättade till exempel om hur de har förändrat sin livsstil och sina inköpsvanor, hur de systematiskt letar efter olika erbjudanden och extrapriser för att hålla nere omkostnaderna, handlar kläder i andrahands butiker och avstår från sociala aktiviteter som t.ex. biobesök och att äta ute.

Hur dynamiken i berättelserna som förekommer i en kvalitativ undersökning skiljer sig från de förformulerade svaren i en studie med kvantitativ ansats framstår tydligt i beskrivningarna av olika känslor. Upplevelser av att bli nedvärderad för att man är arbetslös och medellös kan ge upphov till känslor av skam. Att känna att man inte kan motsvara de förväntningar och krav som omgivningen ställer kan också ge upphov till känslor av skam. Skam kan även framkallas av känslan att vara mindre värd eller vara underlägsen andra.

En del av de intervjuade berättade att de direkt upplevt nedvärderande omdömen och attityder som de tolkat hänger samman med deras arbetslöshet. Till exempel Gustavs berättelse om hur han blev skamgjord på banken när han ville öppna ett konto. Eriks berättelser om flickbekanten som kallade honom 'jävla arbetslös som lever på våra pengar' eller Karin som kände det som ett knivhugg när hon fick höra att hon nog kunde få ett jobb om hon bara ville. Andra berättade att de inte själva hade direkta upplevelser att andra sagt något nedvärderande till dem, men flera menade att det är sådant som man känner på sig eller att "man kan se på dem vad de egentligen tycker" eller "det är i hur folk bemöter en som det märks".

Det är en subtil form av attitydpåverkan, t.ex. genom åtbörder eller tystnad. "Det är liksom färdigdiskuterat. Samtalet tystnar, ämnet är kanske för 'känsligt'". Det är vanligt att man sorgfälligt undviker att berätta att man är arbetslös. På så sätt undviks pinsamma situationer. En del drar sig för att gå ut under dagen av rädsla att avslöjas som arbetslös.

Arbetslöshetsunderstöd tycks ses som en rättighet som man kan ta emot utan att "skämmas", medan socialbidrag däremot är något som man i görligaste mån vill undvika. Det förefaller vara behäftat med skam och tolkas som ett misslyckande. Socialbidraget prövas individuellt och fokus riktas mot individens förmåga eller oförmåga att försörja sig själv. Många kan uppleva detta som kränkande och att myndigheten vill ha kontroll över deras liv. Att inte kunna klara sin egen försörjning är förbundet med skamkänslor och upplevs som ett misslyckande.

Hur man riskerar att skamgöras på grund av sin belägenhet berättar t.ex. Lisa, Johan, Karin, Eva och Erik om när de beskriver olika möten där de avslöjats eller riskerat att bli avslöjade som socialbidragstagare. Lisas och Eriks berättelser om hur de kände sig när de handlade mat på rekvisition från socialtjänsten kan ses som exempel på ett offentligt skamgörande, som har en disciplinerande effekt. 'Aldrig mer sådana lappar', säger båda. Det som är klart framträdande i berättelserna är hur självkänsla och självförtroende påverkas negativt. När man är arbetslös så är man värdelös, säger flera av dem. Samtidigt tycks man bygga försvar: 'man vänjer sig' eller 'nu är jag inte rädd längre', säger några.

Välfärdssystemet ger arbetslösa en viss ekonomisk grundtrygghet. Men samtidigt upprättas en *beroenderelation* mellan den arbetslöse och myndigheterna. Det som tycks överskugga de ekonomiska problemen är oron över att inte kunna klara sig själva utan att bli beroende av socialbidrag. Det är viktigt att vara 'oberoende'. Känslan av att vara beroende tycks vara kopplad till bidragets form. För mig framstår den intensiva känslan, som flera uttryckte när de berättade om hur viktigt det var att kunna klara sig själva och vara oberoende, som något jag tidigare inte sett i de kvantitativa studierna.

Sex av de intervjuade har socialbidrag som sin enda inkomstkälla. De övriga har arbetslöshetsersättning varav fem har kompletterat sin a-kassa med socialbidrag. Lisa ser det som ett nödvändigt ont, men skulle gärna vilja bli fri från den myndighetskontroll som det innebär att ständigt leva på socialbidrag. Nora säger att hon skäms och att hon inte vill leva som en parasit längre. Hon vill få ett arbete och kunna försörja sig själv. Erik tycker att det är "skitkass" att vara beroende av socialbidrag. Man är alltid kontrollerad och aldrig fri, säger han. Det våra berättare uttrycker kan tolkas så att de vill *stå fria från beroendet* av sociala myndigheter och från att leva på socialbidrag.

Diskussion

I berättelserna framkommer flera olika aspekter av arbetslöshetserfarenheter. Den aspekt som gjorde djupast intryck på mig när jag analyserat berättelserna är oron för och det skamfyllda i att vara beroende av samhället för sitt livsuppehälle. Detta är också en aspekt som jag tidigare inte uppmärksammat. Vilka tankar och känslor har de intervjuade av att vara beroende av välfärdsinstitutioner? Vad innebär det för självkänslan att vara beroende av välfärdsinstitutioner? Att vara beroende av andra har många bottnar. I ett samhälle är egentligen alla människor på ett eller annat sätt beroende av varandra. Men att vara beroende tycks även innehålla en moralisk dimension. Jag återkommer till detta längre fram i texten.

Ett problem som ständigt upprepades i de flesta av intervjuerna handlade om skam – det fanns åtskilliga skammarkörer i utsagorna, t.ex. värdelös, nolla, parasit, socialfall, lat. Arbetslösheten påverkar självbilden och tär på självförtroendet. Giddens (1999:83) skriver att "...skamkänslan är direkt förbunden med självidentitet..." och att "...den bottnar i en känsla av otillräcklighet." Skamgörandets sociodynamik kan ta sig subtila uttryck, vilket visar sig i att arbetslösa är skamgjorda i flera bemärkelser, t.ex. de beviljas sällan krediter, de har svårt att få teckna lägenhetskontrakt, de får inga lån i banken – ibland får de inte ens upprätta ett konto för insättning av sitt arbetslöshetsunderstöd, de känner att andra ser ner på dem även om det inte alltid uttrycks explicit.

Scheff (1990) framhåller att skam är en känsla som har att göra med de sociala bandens kvalitet. Skam är ett uttryck för att banden är ansträngda eller hotade. När de intervjuade säger att de känner på sig att andra tycker att det är konstigt eller att man har sig själv att skylla för arbetslösheten, så är det ett tecken på ansträngda sociala band. Skam framkallas även av individens inre föreställningar om vad han tror andra anser. När de sociala banden blir ansträngda, skriver Ezzy (2001) och refererar till Scheff, så förstärks skammen att vara arbetslös. Flera av de arbetslösa, som han intervjuat i sin studie *Narrating Unemployment*, beskriver hur vänner undviker dem och hur de av andra blivit betraktade som lata och värdelösa.

Although the condemnatory attitudes of previously close friends and associates are clearly hurtful, perhaps more important are *the imagined responses* of other people. For example, a number of respondents reported feeling embarrassed walking around during the day. This embarrassment was typically not because of anything people actually said to them, but because of what they imagined people were thinking" (Ezzy, 2001:99 – min emfas).

Det är intressant att de 33 arbetslösa kvinnor och män i Australien, som Ezzy intervjuade, berättar om liknande skamgörande erfarenheter och upplevelser, som de 26 arbetslösa kvinnor och män som jag intervjuat i ett helt annat land på andra sidan jorden. Detta är något som kan ge en större tillförlitlighet till de intervjuades utsagor.

Kelvin och Jarrett (1985:119) skriver att "There can be no doubt at all that when an individual sees himself as 'unemployed' he also feels that he is 'different' from people who have jobs". Det förefaller vanligt att arbetslösa har föreställningar om att andra tycker att de är lata, saknar framåtanda och har sig själva att skylla för sin belägenhet (Jönsson, m.fl., 1996; Jönsson & Starrin, 1998; Jönsson & Starrin, 1999; Ezzy, 2001).

Enligt Hayes & Nutman, (1981) är arbetslinjen en sekulariserad form av den protestantiska arbetsmoralen och Olofsson (1996) menar att den är dominerande i svensk socialpolitik. Den är också starkt värdeladdad – arbetslösa definieras utifrån denna norm. Att inte ha ett arbete betyder att man står utanför den värdegrund som arbetslinjen vilar på. Arbetslinjens honnörsord är: arbete och självförsörjning, vilket visar att man är *oberoende* och klarar sig själv utan samhällets insatser. Kelvin & Jarrett (1985:50) menar att arbetslösheten är "condition of *forced dependency*, which makes the individual deeply vulnerable to others" (min emfas). Arbetslösheten skapar ett beroende av samhället som inte är normalt i vuxenrelationer och för många kan det upplevas som förödande för deras självbild. Flera av de intervjuade har beskrivit för oss hur förödmjukande de upplevt beroendet av andra. Kelvin & Jarrett (1985:50) uttrycker det på följande sätt:

Unemployment is felt as humiliation, not only of its practical consequences but in its basic nature. That is not, however, because of the loss of some mystical dignity of work. *The feeling of humiliation is a concomitant of sense of being so very dependent on others*, psychologically as well as materially – for *it is the condition of childhood, not of mature men*. It deeply undermines the self-concept established before becoming unemployed (min emfas).

Det fanns en underton av oro eller rädsla bland dem som jag intervjuade. Framförallt gav de tydligast uttryck för en rädsla att förlora sin A-kassa och bli hänvisade till socialbidrag – att inte längre klara sig själva. En rimlig tolkning av denna oro är att socialbidragsberoendets negativa konnotationer har en starkare influens på självbilden än enbart arbetslösheten. Det är normalt att man vill bli sedd som en människa som kan stå på egna ben och försörja sig själv och sin familj och vara oberoende.⁶ Skammen

⁶ Det latinska ordet *integritas* som betyder oberoende har även betydelsen okränkbar.

att exponeras som socialbidragstagare upplevdes kränkande och föreföll vara lika påtaglig oavsett ålder och kön.

Socialbidraget är en hjälpform som är förbunden med känslor av skam och skuld, skriver Nilsson (1989) och menar att detta är känslor som aldrig försvinner för dem som är beroende av socialbidraget för sin försörjning. Det finns också en potentiell risk att bidragsgivandet kan bli kränkande och förödmjukande. Människor som är långvarigt arbetslösa och inte har andra inkomster än socialbidrag är sårbara och utelämnade (Sunesson, 1983; Nilsson, 1989). De intervjuade, som också var socialbidragstagare uttryckte samtliga tydligt att de skäms och inte vill vara underkastade socialtjänstens kontroll, de vill vara oberoende. Det kan därför vara av intresse att diskutera begreppet i relation till arbetslöshet och socialbidrag och fundera något kring vad det betyder för socialt arbete.

Flera av de arbetslösa, som inte hade socialbidrag, berättade också att de kände stark oro för att deras ekonomi skulle bli så underminerad att de måste söka och i värsta fall bli *beroende* av socialbidrag. Vad betyder det att vara beroende av samhället för sin utkomst? Vilken konnotation har begreppet beroende i vårt samhälle? Att vara *beroende* ges i ordböcker en negativt klingande innebörd (både social och patologisk) som t.ex. att vara ofri, osjälvständig, avhängig av andra, ha ett okontrollerat begär efter (t.ex. alkohol), medan begreppet *oberoende* associerar till att vara fri, självständig, självförsörjande, stå på egna ben, inte styrd av någon eller något (Bonniers svenska ordbok, 1995; Stora Synonymordboken, 1998).

Det förefaller finnas ett dolt budskap i de negativa beskrivningar som vidhäftas ordet beroende: – Om du är beroende av socialbidrag, så är du en person som inte kan stå på egna ben och försörja dig själv och din familj, du är en ofri och osjälvständig människa. En av de intervjuade sa att socialbidragstagare är liksom stämplade och en tyckte att det kändes som om det stod skrivet socialfall i pannan på henne. Andra upplevde det som om de parasiterade på samhället.

Vilka disciplinerande effekter som socialbidrags*beroendets* negativa konnotationer kan tänkas ha är svårt att uttala sig bestämt om. Men av de intervjuades utsagor förefaller de vara starka. Att vara beroende av välfärdsunderstöd i form av socialbidrag tycks ha ett lågt moraliskt värde bland allmänheten. Flera undersökningar visar att en majoritet av befolkningen anser att många av dem som uppstår socialbidrag egentligen inte behöver det och att många fuskar (se t.ex. Halleröd, 1993; Svallfors, 1996).

I sin studie *Fattigliv* reflekterar Nilsson (1989) över begreppet beroende. Han skriver att en del människors långvariga behov av socialbidrag ofta klädes i termer av *beroende*. Nilsson menar att begreppet är oklart och att det finns en risk att man blandar ihop olika ”beroendeformer”, t.ex. psykologiskt beroende och ekonomiskt beroende. Självfallet förekommer båda typerna hos en del bidragstagare, men inte desto mindre är det ofta otydligt vad som avses med socialbidragsberoende, skriver Nilsson. Han avråder därför från att använda begreppet i samband med socialbidraget.

Det är inte ”fint” att vara beroende, skriver Sunesson i en artikel *Att vara beroende... Om ett besvärligt begrepp*. Det kan till och med betraktas som en bekräftelse på att personen har misslyckats i livet, skriver han. Sunesson menar också att beroende framstår som ”...ett av de mest problematiska av alla de begrepp som används i diskussionerna kring mänsklig svaghet” (Sunesson, 1992:374). Vidare så skriver han att det finns olika slags beroende i ett samhälle och att ingen är ”...oberoende, alla är beroende av varandra. Det är självklart. Samtidigt vet vi att olika beroenden tillmäts olika socialt värde” (Sunesson, 1992:375).

I sin bok *När karaktären krackelerar* skriver Sennett (1999:195-196) att i det nya systemet ses ”...beroende som något skamligt...” och att den som är beroende parasiterar på samhället. ”Ideologin om samhällsparasitism är ett kraftfullt disciplinärt instrument...”, skriver han och menar att ”En mer positiv syn på beroende skulle först och främst ifrågasätta den gängse motsättningen mellan beroende och oberoende. Nästan utan att tänka godtar vi motsatsen mellan ett svagt och beroende jag kontra ett starkt och oberoende.”⁷

⁷ Fraser och Gordon (1994) har i sin artikel ”*Dependency*” *Demystified: Inscriptions of Power in a Keyword of Welfare State* diskuterat begreppet beroende från ett historiskt och feministiskt perspektiv. De menar att begreppet har en stigmatiserande konnotation och att det relateras till begreppet oberoende, som givits normativ status i det moderna samhället. Historiskt associerades beroende till en relation mellan över-underordnad och ofta handlade det om socialt eller ekonomiskt beroende av en annan person i ett socialt system där nästan alla stod i ett

Det förefaller vara klart att det finns en slags *beroendehierarki* där fattigas beroende av samhällets bistånd står lägst och det nyfödda Barnets beroende av Modern står högst. Att vara beroende av välfärdsinsatser för att man är fattig har lågt socialt anseende, medan ett barns beroende av föräldrarna eller en gammal och sjuk människas beroende av omsorg tillmäts ett helt annat moraliskt värde. På den offentliga välfärdsarenan användes bidragsberoende som en generell term för underordning och ett kännemärke för misslyckande och inkompetens – personer som inte kan stå på egna ben. Begreppets innebörd (såsom det beskrivs i ordböcker) är skamgörande för stora grupper av människor som är i behov av samhällets välfärdsinsatser (undantaget de som av ålder eller sjukdom, dvs. utan egen förskyllan,⁸ är beroende av samhällets välfärdsinsatser).

Att vara arbetslös och inte kunna klara sig själv ses ofta som ett misslyckande och det är något människor inte gärna talar öppet om (se t.ex. Starrin & Kalander-Blomqvist, 2001). Känslan av att vara misslyckad är enligt Singer en internaliserad form av skam (citerad i Spicker 1984:63). Rädslan att bli avslöjad som arbetslös gör att en del t.o.m. stannar inomhus under dagen; rädd för att bli ratad när man söker arbete eller rädd för att inte mera få något arbete. Rädslan för att bli avslöjad som socialbidragstagare gör att en del inte ser socialbidraget som ett alternativ och de som har socialbidrag avstår hellre än att handla på rekvisition och bli öppet exponerad eller undviker öppen kontakt med socialkontoret. Rädslan för skammen att bli betraktad som en person som inte kan klara sig själv, som är beroende av samhället, är djupt rotad i kollektiva föreställningar. I detta perspektiv förefaller bidragsberoende vara vår tids form av internaliserad skam.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Aronsson, G., & Karlsson J.Ch., (2001) *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Bakke, E. W. (1933). *The Unemployed Man*. London: Nisbet.
- Eisenberger, P. och Lazarsfeld, P.F., (1938). The psychological effects of unemployment. *Psychological Bullentine*, 35, 358-390.
- Ezzy, D., (2001). *Narrating Unemployment*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Fraser, N. & Gordon, L., (1994). "Dependency" Demystified: Inscriptions of Power in a Key word of the Welfare State. *Social Politics*, Spring 1994.
- Fryer, D., (1992). Editorial: Introduction to Marienthal and beyond. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol 65 Issue 1, 257-269.
- Fryer, D., (1997). International perspectives on youth unemployment and mental health: some central issues. *Journal of Adolescence*, 20, 333-342
- Gee, J.P., (1991). A Linguistic Approach to Narrative. *Journal of Narrative and Life History*, 1(1), 15-39.
- Giddens, A., (1997) *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Halleröd, B., (1993). Åsikter om socialbidragstagare. I Halleröd, B., S. Marklund, A. Nordlund & M. Stattin. *Konsensuell fattigdom – En studie av konsumtion och attityder till konsumtion*. Umeå Studies in Sociology, no 104: Umeå universitet.
- Halvorsen, K., (1999). *Arbetslöshet som socialt problem*. Høgskolan i Oslo. HiO-rapport 1999 nr 13.
- Hammarström, A. & Janlert, U., (1997). Nervous symptoms in a longitudinal study of youth unemployment – selection or exposure. *Journal of Adolescence*, 20, 293-305.
- Hayes, J. & Nutman, P. (1981) *Understanding the Unemployed*. London: Tavistock Publ.
- Jahoda, M, Lazarfeld P, L, Zeisel, H., (1933/1971). *Marienthal The sociography of an unemployed community*. Chicago: Aldine Atherton, Inc. Först publicerad 1933 som "Die Arbeitslosen von Marienthal".

beroendeförhållande till varandra. Därför var beroende ett normalt tillstånd och inte stigmatiserande i någon bemärkelse, som i det moderna samhället.

⁸ Vilhelm Moberg har ett intressant avsnitt i sin bok *Utvandrarna*, där han beskriver kategoriseringen av fattiga i Tjuders socken, som fattiga med eller utan egen förskyllan.

- Jahoda, M. & Rush, H., (1980). *Work, employment and unemployment. An overview of ideas and research results in social science literature*. SPRU Occasional Paper Series No. 12. (Stencil). Science Policy Research Unit, University of Sussex.
- Jahoda, M., (1992). "Reflections on Marienthal and after." *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol 65 Issue 1, 355-399.
- Jönsson, L.R., Söderfeldt, B., & Starrin, B., (1996) Att leva utan arbete. I *Bidrag genom arbete*. –en antologi. SOU 1996:151. Stockholm: Socialdepartementet.
- Jönsson, LR, & Starrin, B., (1999). "I socialt underläge" – En explorativ studie av arbetslösa socialbidragssökande.. Lunds universitet. Meddelande från Socialhögskolan 1999:4.
- Jönsson, LR, & Starrin, B., (2000). Ekonomi-skam modellen och reaktioner på arbetslöshet. *Soci- alvetenskaplig Tidskrift* 7, 3, 267-284.
- Jönsson, L.R., (2002) Stigma och skam – en explorativ studie om arbetslöshet bland tjänstemän. *Nordiskt Socialt Arbeid* nr 3, 2002, 22, 153-160.
- Kelvin, P. & Jarrett, J.E., (1985). *Unemployment Its social psychological effects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Komarovsky, M., (1940/1971). *The Unemployed Man and His Family*. New York: Arno Press Inc. Reprinted edition. (Först publicerad 1940 i serien Poverty in U.S.A. The Historical Record. Institute of Social Research, Columbia University.)
- Kvale, S., (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lenkerd, B., (1995). *Psychosocial Consequences of Unemployment. A background study*. Stockholm: City University Press.
- Mayer, J.E. & Timms, N., (1970). *The client speaks. Working class impressions of casework*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Mishler, EG., (1991). Representing discourse: The rhetoric of transcription. *Journal of Narrative and Life History*, 1, 255-280.
- Moberg, V., (1952). *Utvandrarna*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Nilsson, G., (1989). *Fattigliv*. Lunds universitet. Meddelande från Socialhögskolan, 1989:1.
- Olofsson, J., (1996) The Unemployment Question in Historical Perspective. A Discussion of the Unemployment Question in Swedish Policy 1830-1920. Lund Studies in Economic History: Lund University.
- Rantakeisu, U. Starrin, B & Hagquist, C. (1997). Unemployment, Shame and Ill-health – An Exploratory Study, *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6, 13-23
- Scheff, T., (1991). *Microsociologi*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sennett, R., (1999). *När karaktären krackelerar. Personliga konsekvenser av att arbeta i den nya kapitalismen*. Stockholm : Atlas.
- Spicker, P., (1984). *Stigma and social welfare*. Beckenham: Croom Helm Ltd.
- Starrin, B & Larsson, G., (1987). Coping with unemployment: A contribution to the understanding of women's unemployment. *Social Science and Medicine*, 25 (2), 163- 171.
- Starrin, B., Rantakeisu, U. & Hagquist, C., (1996). Om arbetslöshetens ekonomi och skam. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 1-2, 91-114
- Starrin, B. & Jönsson, LR., (1998). Ekonomisk påfrestning, skamgörande erfarenheter och ohälsa under arbetslösheten. *Arbetsmarknad och Arbetsliv*, 4, 2, 91-108.
- Starrin, B., Forsberg, E., Jönsson, L.R. & Rantakeisu, U., (1998a). "Varför blir arbetslösheten en plåga för vissa, men inte för andra?" *Socialmedicinsk tidskrift*. 6, 280-290.
- Starrin, B., & Jönsson, LR., (2000). Socialtjänsten och klienterna. I Meeuwisse, A, Sunesson, S, & Swärd, H., (Red.) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Starrin, B., (2001). Skammen, självet och den sociala underordningen. I Aronsson, G & Karlsson J.Ch., (Red.). *Tillitens ansikte*. Lund: Studentlitteratur.
- Starrin, B. & Kalandar-Blomqvist, M., (2001a). "Det är den där skammen... skammen att inte klara sig själv." – En studie om socialbidragstagares ekonomiska, sociala och hälsomässiga förhållande. Karlstads universitet. Arbetsrapport nr 4, 2001.
- Strandh, M., (2000). *Varying Unemployment Experiences The economy and mental well-being*. (Diss.) Department of Sociology. No 18/2000.Umeå University.
- Sunesson, S., (1983). Socialhjälp – makt och altruism. *Nordiskt Socialt Arbeid*, nr 4, 1983,52-61.
- Sunesson, S., (1992). Att vara beroende... Om ett besvärligt begrepp. I *Bortom all förenkling. Människan som väsen och oväsen. En vänbok tillägnad Bengt Börjeson*. Stockholm: Bokförlaget Daidalos.

- Svallfors, S., (1996). *Välfärdens moraliska ekonomi – Välfärdspolitik i 90-talets Sverige*. Umeå: Borea.
- Trondman, M., (1993). *Bilden av en klassresa*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Vogel, J., (1998). Fler fattiga på 90-talet. *Välfärdsbulletinen*, nr 2 1998. 4-7. Örebro: SCB.
- Välfärdskommittén, (2001). *Välfärdens förutsättningar Arbetsmarknad, demografi och segregation*. Stockholm: SOU 2000:37.
- Warr, P., Jackson, P.R., & Banks, M., (1988) Unemployment and Mental Health: Some British Studies. *Journal of Social Issues*. 44, 4, 47-68.
- Zawadski, S., & Lazarsfelds, P., (1935). The Psychological Consequences of Unemployment. I *Journal of Social Psychology*, vol. 35, nr 6, 224-251.

INTERVJUPERSONERNA

Sven (IP1).* Ensamstående man, 51 år. Folkskola med ettårig påbyggnad. Arbetat inom transportsektor som kontorist på samma arbetsplats i 30 år. Arbetslös i fem år vid intervjutillfället. Har ej sökt socialbidrag. Har a-kassa.

Nahid (IP29).* Kvinna 43 år, ensamstående med två barn. Invandrad från ett utomeuropeiskt land i början av 1990-talet. Har handlexamen från hemlandet, men arbetat som städerska i Sverige. Arbetslös under sex år (fick inget arbete efter första barnets födelse). Har a-kassa men kompletterar med socialbidrag.

Magda (IP3).* Kvinna 36 år, gift och har två barn. Invandrad från ett utomnordiskt land. Universitetsutbildad men inte kommit in på arbetsmarknaden, mest haft praktikplatser. Arbetslös under ca 10 år. Har inga ekonomiska problem och har ej sökt socialbidrag.

Leyla (IP4).* Kvinna 28 år, gift och har två barn. Invandrad från ett utomeuropeiskt land. Har gymnasial utbildning inom kontor, men arbetat med städning i Sverige. Arbetslös i ca 8 år. Fick bara praktikplatser efter sin första barnledighet. Maken också invandrare – är delvis arbetslös. Bara maken har a-kassa och har inte sökt socialbidrag.

Elsa (IP5).* Kvinna 50 år, ensamstående (vuxen dotter). Folkskola. Haft eget företag som hon sålde, arbetade sedan med städning och fastighetsskötsel. Arbetslös under 5 år. Inga ekonomiska problem, har a-kassa och har ej sökt socialbidrag.

Anita (IP6).* Kvinna 40 år, sambo (mannen också arbetslös). Grundskola kompletterad med tvåårig yrkesskola. Arbetslös i 5 år. Arbetat som timanställd inom vården och med okvalificerat lagerarbete. Båda har a-kassa och har ej sökt socialbidrag.

Roland (IP7).** Man 42 år, gift, inga barn. Har nioårig grundskola. Varit fabriksarbetare och lastbilschaufför. Blev ryggskadad och har svårt att återkomma till de tunga arbetena han haft. Arbetslös i nio år. Hustrun arbetar heltid i ett låglöneyrke. Har ej socialbidrag.

Osman (IP8).** Man 44 år, gift och har två barn. Invandrad från ett utomeuropeiskt land. Universitetsutbildad. Arbetade i nästan 20 år inom handelssektorn i sitt hemland. Kom till Sverige 1994 och varit arbetslös sedan dess. Hustrun är också arbetslös. Socialbidrag är familjens enda inkomstkälla.

Mikael (IP9).** Man 38 år, fränskild, har två barn som bor hos mamman. Arbetslös ca 8 år. Arbetade inom restaurangbranschen under många år. Har a-kassa och har ej sökt socialbidrag.

Lisa (IP10).** Kvinna 38 år, ensamstående med flera barn. Grundskola. Endast haft tillfälliga anställningar och timvikariat inom vården. Mestadels arbetslös sen hon fick första barnet för 15 år sedan. Har ingen a-kassa, socialbidrag och andra välfärdsbidrag är familjens enda inkomstkälla.

Markus (IP11).** Man 23 år, är särbo och har ett barn. Ej fullföljd gymnasieutbildning. Arbetslös ca 5 år, har aldrig haft ett 'riktigt' arbete utan har bara fått praktikplatser. Socialbidrag är enda inkomstkällan.

Gustav (IP12).** Man 49 år, fränskild och har två barn som bor hos mamman. Har gymnasieskola och arbetat bl. a. inom grafiska branschen under många år. Slutade för att bli egen företagare, men blev istället arbetslös i början av 1990-talet. Har a-kassa och har inte sökt socialbidrag.

Eva (IP13).** Kvinna 41 år, ensamstående med två barn. Har folkskola. Har arbetat inom vården i mer än tolv år när hon fick en arbetsskada. Efter rehabilitering har hon inte fått nytt arbete. Arbetslös i ca 6 år vid intervjutillfället. Har a-kassa och kompletterar med socialbidrag.

Nora (IP14).* Kvinna 37 år, ensamstående med ett barn. Kom som flykting från utomnordiskt land 1992. Universitetsutbildad och har kompletterat med olika kurser i Sverige. Arbetslös i fem år. Har haft olika praktikplatser inom sitt yrke. Har socialbidrag som enda inkomst.

Erik (IP15).** Man 23 år ensamstående. Avbruten gymnasieutbildning. Arbetslös sedan han slutade i skolan, ca 5 år. Har haft olika praktikplatser eller arbetslöshetsprojekt. Socialbidraget är enda inkomstkällan.

Ali (IP16).* Man 39 år, sambo inga barn. (Kvinnan är också arbetslös.) Invandrad utomeuropeiskt land i slutet av 1980-talet. Gymnasieutbildning från hemlandet, arbetat inom affärs- och handel i hemlandet. Har haft olika tillfälliga anställningar, men mest olika kurser och praktikplatser. Arbetslös 5-6 år. Båda har a-kassa och ej sökt socialbidrag.

Karin (IP17).* Kvinna 54 år, ensamstående med ett hemmaboende barn. Utbildning motsvarande gymnasieskola. Arbetat på kontor och i eget företag. Arbetslös i ca fem år vid intervjutillfället. Har a-kassa och då och då kompletterat med socialbidrag.

George (IP18).** Man 59 år, gift tre hemmavarande barn. Invandrad från ett utomeuropeiskt land. Arbetade med eget företag i hemlandet och sedan i Sverige. Hustrun arbetar inom ett låglöneyrke. Har varit arbetslös ca 7-8 år. Har a-kassa och ej sökt socialbidrag.

----(IP19).** Har utgått p.g.a. tekniskt fel vid bandinspelningen.

Majlis (IP20).* Kvinna 50 år, gift och har vuxna barn som också är arbetslösa. Mannen har arbete. Har folkskola som grund och nästan alltid arbetat inom transportsektorn. Har varit arbetslös i nio år. Har a-kassa och inte sökt socialbidrag.

Malin (IP21).* Kvinna 19 år, ensamstående. Har treårigt gymnasium. Deltar i en arbetsmarknadsåtgärd. Har varit arbetslös drygt sex månader före åtgärden. Bor hos föräldrarna. Har KAS och har ej sökt socialbidrag.

Johan (IP22).* Man 49 år, ensamstående, har ett barn som bor hos mamman. Har högre utbildning. Arbetslös under nio år. Har a-kassa och har sökt socialbidrag.

Göran (IP23).* Man 58 år, gift och har vuxna barn. Hustrun har arbete. Har grundskola och yrkesskola som påbyggnad. Arbetat på samma företag i nästan 40 år. Arbetslös i två år. Har a-kassa och ej sökt socialbidrag.

Marja (IP24).* Kvinna 52 år, ensamstående inga barn. Folkskola (kompletterat med gymnasieskola som vuxen, när hon blivit arbetslös). Arbetade över 20 år på samma företag. Har a-kassa och har ej sökt socialbidrag.

Monika (IP25).* Kvinna 53 år, gift och har vuxna barn. Handelsexamen och arbetat som kontorist och sekreterare i samma företag under 35 år. Arbetslös i tre år. Har a-kassa och ej sökt socialbidrag. Mannen har en högre vävlönad tjänst.

Bert (IP26).* Man 27 år, ensamstående. Grundskola och arbetat i affär under fyra år, sedan endast haft praktik och olika arbetslöshetsåtgärder. Arbetslös i sex år. Har endast socialbidrag som inkomst.

Anna (IP27).* Kvinna 52 år, ensamstående med ett barn. Har treårigt gymnasium och ettårig påbyggnad på folkhögskola. Arbetat inom restaurangbranschen i flera länder bl.a. som egen företagare. Har varit arbetslös i fyra år. Har a-kassa och kompletterar med socialbidrag.

**Rekryterade av mig via arbetslöshetsprojekt.*

***Rekryterade av socialsekreterare eller budgetrådgivare.*